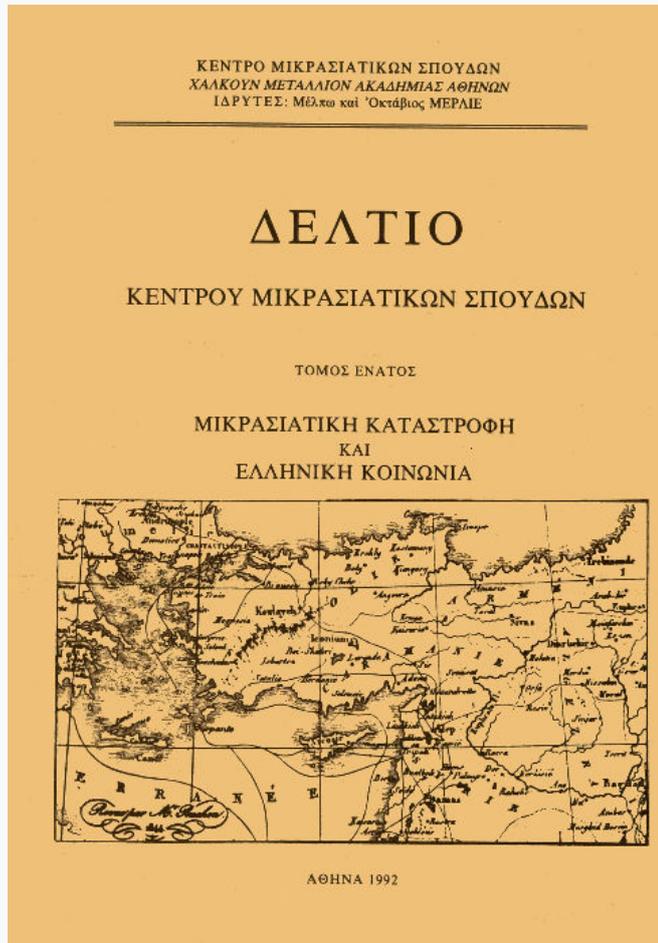

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες Ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του μεσοπολέμου

Βλάσης Αγτζίδης

doi: [10.12681/deltiokms.135](https://doi.org/10.12681/deltiokms.135)

Copyright © 2015, Βλάσης Αγτζίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγτζίδης Β. (1992). Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες Ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του μεσοπολέμου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 157–196. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.135>

ΒΛΑΣΗ ΑΓΤΖΙΔΗ

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΥΤΟΝΟΜΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ ποντιακὸς χώρος —καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνος τῆς πρώην ΕΣΣΔ— ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ λιγότερο μελετημένα θέματα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἡ ἀπουσία ἔρευνας καὶ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἱστοριογραφία ὀδήγησε στὸ νὰ ὑπάρχει σήμερα μεγάλη ἄγνοια γιὰ τὶς περισσότερες παραμέτρους τοῦ χώρου αὐτοῦ. Μόνο οἱ πρωτοβουλίες τῶν προσφυγικῶν ὀργανώσεων καὶ ἐρευνητικῶν κέντρων, καθὼς καὶ μεμονωμένων μελετητῶν, ἀποκάλυψαν μερικὲς ψηφίδες τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ στὶς βορειοανατολικὲς ἐσχατιές του.

Ὁ στόχος τῆς σημερινῆς εἰσήγησής ἐστὶν νὰ παρουσιαστῇ ἡ ὑπόθεσις συσχετισμοῦ τοῦ κινήματος ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων στὸ μικρασιατικὸ Πόντο (1916-1922) μὲ τὴν μεσοπολεμικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων στὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἐνωση νὰ ἰδρῦσουν δικές τους αὐτόνομες περιοχές. Τὸ θέμα αὐτὸ παρουσιάζει ἐξαιρετικὲς δυσκολίες στὴν προσέγγισή του, οἱ ὁποῖες ἀφενὸς ὀφείλονται στὴ δύσκολη πρόσβασις στὰ μέχρι πρότινος σοβιετικὰ ἀρχεῖα καὶ ἀφετέρου στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξόντωση τῆς ἑλληνοποντιακῆς διανόησης ποῦ εἶχε πρωτοστατήσῃ στὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ μεσοπολέμου. Λόγω τῆς μεγάλης ἔκτασης ποῦ ἔχει τὸ θέμα καθ'αυτὸ, θὰ ἀποφύγομε νὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς σχέσεις Ποντίων καὶ Ἑλλαδίων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἰδρυσιμὴ ἀνεξάρτητον ἑλληνικοῦ κράτους στὸν Πόντο, ὅπως καὶ στὴ στάση τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς ἐποχῆς.

Ὁ μικρασιατικὸς Πόντος

Ὁ ἱστορικὸς Πόντος βρίσκεται στὸ βορειοανατολικὸ ἄκρο τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου. Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ εὐρήματα χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ

10ο π.χ. αιώνα¹. Ὁ Βησσαρίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Φαλμεράεϋερ ἀργότερα, θεωροῦν τὸ χῶρο τοῦ ἀνατολικοῦ Πόντου πρωτοελληνικό². Τὸ βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι ἡ μαζικὴ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἰωνία, ἀρχίζει τὸν 8ο π.Χ. αἰώνα³. Ὁ Ξενοφώντας περιγράφοντας τὰς «πόλεις ἐλληνίδας» ποῦ συναντοῦν οἱ Μύριοι τὸ 400 π.Χ. στὴν πορεία τους, ἀναφέρει τὴν Τραπεζούνα, τὰ Κοτύωρα, τὴν Κερασούνα, τὴν Ἀμισό, τὴ Σινώπη. Λίγο ἀργότερα οἱ στρατιῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου θὰ παρακάνουν τὰ ποντιακὰ ἐδάφη. Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς κυριαρχεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὸ βασίλειο τοῦ Πόντου ποῦ δημιούργησε τὸ 363 π.Χ. ἡ περσικὴ δυναστεία τῶν Μιθριδατῶν. Ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ, ὅπως γράφει ὁ μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρῦσανθος, «ἔπεσεν ἐν τῷ τεσσαρακονταετῆ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῶν Ρωμαίων»⁴.

Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ὀνόματος «Ρωμαῖος» καὶ τὴν παράλληλη ἀπώλεια τοῦ ἐθνωνύμιου «Ἑλλήν»⁵. Τὸ ὄνομα «Ἑλλήν» ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται στὰ ποντιακὰ ἄσματα⁶. Τὸν 11^ο μ.Χ. αἰώνα ὁ Πόντος αὐτονομεῖται ἀπὸ τὸ Βυζάν-

1. Ὀδυσσεῆς Λαμψίδης, «Εἰσαγωγή» στὸ *Οἱ οἰκισμοὶ τῶν Ἑλλήνων στὸν Μικρασιατικὸ Πόντο τὸ 1920*, Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, Ἀθήνα 1980, σ. 1.

2. Βησσαρίωνος, «Ἐγκόμιον εἰς Τραπεζούνας», *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, τ. 13 (1916), σ. 145. J. K. Falmerayer, *Ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 30-31. Χρ. Μαχαίριδης, «Ἡ ἱστορικὴ ἐλληνικότητα τοῦ Πόντου», *Ἑλλοπία*, τχ. 5 (1991), σσ. 24-25. Ἴσως νὰ εἶναι ἐνισχυτικὸς αὐτῆς τῆς ἀποψῆς οἱ ἔρευνες τοῦ Κόλιν Ρένφριου καὶ τοῦ Τόμας Γκαμγκρελίτζε ποῦ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀρχικὴ κοιτίδα τῶν ἰνδοευρωπαϊῶν ἐντοπίζεται στὸν Καυκάσο καὶ τὸν ἀνατολικὸ Πόντο, ἀπ' ὅπου καὶ ἐξαπλώθηκαν στὴν Εὐρώπη μέσω Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Βαλκανίων. (C. Renfrew, *L'énigme indo-européen*, Παρίσι 1990, σ. 312).

3. Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρῦσανθος, *Ἡ ἐκκλησία Τραπεζούντος*, Ἀθήνα 1931 σ. 28. Γ. Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενικὴ ἱστορία τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 18.

4. Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 44.

5. Νόρα Κωνσταντινίδου, «Ἡ ἐθνικὴ ὀνομασία Ἑλλεν (Ἑλλήν)», *Προσυνεδριακὴ ἔκδοσις τοῦ Β' Παγκοσμίου Συνεδρίου τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 111. Ν. Γ. Σβορώνος, *Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ ἱστοριογραφίας*, 2η ἐκδ., Ἀθήνα (1983), σσ. 112, 148, 150. Χ. Ἀνδρεάδης, «Σύνθετα καὶ παράγωγα τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν-Ἑλλεν», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 38 (1983), σσ. 576-595. Ἀλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Ρωμιοί, Ἑλληνες καὶ Φιλέλληνες», *Φιλολόγος*, τ. 2 (1966), σσ. 84-85.

Ἡ ἀπόλυτη ταύτιση τῶν ἐνοιῶν «Ἑλληνας» καὶ «Ρωμαῖος» ὑπάρχει καὶ στὸν ἐλληνισμὸ τῆς πρώην ΕΣΣΔ. Ὁ Κώστας Τοπχαράς στὸ βιβλίον του «Ἰ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΙ ΠΟΝΤΕΙΚΥ ΡΟΜΕΙΚΥ ΤΙ ΓΛΟΣΣΑΣ» (δηλαδῆ: «Ἡ γραμματικὴ τῆς ποντιακῆς ρωμείκης γλώσσας») ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1932 στὸ Ροστόβ ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ» (ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΗΣ) καὶ ἦταν γραμμένον στὴ ποντιακὴ καὶ σὲ εἰκοσαγράμματο ἀλφάβητο γράφει: «Τὰ 24 γράμματα πρῶτοι ἀπ' ὄλους τοὺς Ἑλληνες μεταχειρίστηκαν οἱ Ἴωνες καὶ ἀπὸ κεῖ ὄλοι οἱ ἄλλοι Ρωμαῖοι» (τὴ μεταφορὰ στὴ δημοτικὴ καὶ στὸ εἰκοσιτετραγράμματο ἀλφάβητο ἔκανε ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου).

6. Ἡ ἐθνικὴ μας ὀνομασία Ἑλληνες ἐκτοπίσθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαῖους καὶ τὸ χριστιανι-

τιο με την εξέγερση των Γαβράδων, για να ένταχθει βίαια ξανά στην αυτοκρατορία το 1149 μ.Χ.⁷ Με την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους το 1204 μ.Χ. ιδρύεται η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Το έλληνικό αυτό βασίλειο διατηρείται για 257 χρόνια. Έπτά χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Όθωμανοί καταλαμβάνουν και την Τραπεζούντα.

Μπορούμε να χωρίσουμε την όθωμανική κυριαρχία στο μικρασιατικό Πόντο σε τρεις περιόδους. Η πρώτη αρχίζει με την άλωση της Τραπεζούντας και λήγει στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Την περίοδο αυτή, που μπορεί να θεωρηθεί ως περίοδος στερέωσης της πλήρους κυριαρχίας τους, οι Τούρκοι κρατούν μάλλον ουδέτερη στάση έναντι των Έλλήνων του Πόντου. Η δεύτερη περίοδος, που λήγει με το τέλος του πρώτου ρωσο-τουρκικού πολέμου, δηλαδή με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, χαρακτηρίζεται από την εγκαθίδρυση του συστήματος των τσιφλικιών και τη θρησκευτική βία κατά των χριστιανικών πληθυσμών: τότε πραγματοποιούνται οι ομαδικοί εξισλαμισμοί. Η τελευταία περίοδος, που τελειώνει το 1922, υποδιαιρείται σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από την συστηματική προσπάθεια των τοπικών αρχών να μην εφαρμόζονται προς όφελος των χριστιανών τους φιλελεύθερους νόμους⁸. Η δεύτερη υποπερίοδος αρχίζει το 1908 και χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού⁹.

Για όλη την περίοδο μέχρι και τον 20^ο αιώνα θα παρατηρούσαμε ότι, παρόλη την πολιτική ένοποιηση που επέφερε η ρωμαϊκή κατάκτηση καθώς και η βυζαντινή περίοδος που άκολούθησε, η πολιτισμική διαφοροποίηση των Έλλήνων της Μαύρης Θάλασσας από αυτούς του Αιγαίου δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Όστόσο δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε το γεγονός ότι,

σμό, εξαφανίσθηκε σχεδόν σ' όλον το μεσαίωνα και ενώ δεν απαντάται στα άσματα των υπόλοιπων μερών, αναπηδή σχεδόν σ' όλους τους στίχους των ποντιακών άσμάτων. Έκει όλοι είναι Έλληνειοι. (Γ. Σουμελίδης, «Άκριτικά άσματα», *Άρχείον Πόντου*, τ. 1 (1928), σ. 48).

7. Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρυσάνθος, δ.π., σ. 54.

8. Την περίοδο αυτή έχουμε μια ουσιαστική αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης στο μικρασιατικό Πόντο. Η κάθοδος των Ρώσων στον Καύκασο σπρώχνει προς τόν νότο τις άπειρήριθμες μικρές και μεγάλες μουσουλμανικές ομάδες. Έτσι, ενώ ό Πόντος, λόγω τού άπρόσσιτου της περιοχής, είχε άποφύγει για εκατοντάδες χρόνια τή μαζική μετανάστευση τουρκικών φύλων, βρέθηκε να είναι άποδέκτης των έξαθλιωμένων μουσουλμάνων προσφύγων, ό όποιοι με τή σειρά τους πΐεζαν τόν χριστιανικό έλληνικό πληθυσμό. («Κεφ. 1. Γέννηση χωριού Μερτσάν», στό *Βασικοί διοικητικοί - έδαφικοί μετασχηματισμοί στό Κουμπάν 1793-1985* (ρωσ.) Κρασνοντάρ 1986, σσ. 37-41. Α. Καρκαβίτσας, *Ταξίδια στόν Πόντο, τήν Πόλη και τή Σμύρνη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 58).

9. Ο. Λαμφίδης, *Όί Έλληνες τού Πόντου υπό τούς Τούρκους (1461-1922)*, Άθήνα 1957, σσ. 11-32. Την περίοδο αυτή ύλοποιείται ή άπόφαση για έπίλυση τού έθνικου ζητήματος τής όθωμανικής αυτοκρατορίας με τή φυσική έξόντωση των χριστιανικών έθνοτήτων. Στο ίδιο διάστημα έξοντώνονται 353.000 χριστιανοί Έλληνες τού Πόντου, ποσοστό που ύπερβαίνει κατά τι τόν ήμισιο τού χριστιανικού έλληνικου πληθυσμού τής περιοχής. (Γ. Βαλαβάνης, *Έύχρονος γενική ίστορία τού Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 22-24).

όσο το έθνικό κέντρο του ελληνισμού βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, όλες οι τοπικές ομάδες των Έλλήνων επικοινωνούσαν φυσιολογικά μέσω της πόλης αυτής. Η διακοπή των σχέσεών τους ταυτίζεται εν μέρει με την μετατόπιση του έθνικού κέντρου του ελληνισμού στην Αθήνα¹⁰. Η μετατόπιση αυτή διατάραξε τις γεωμετρικές τουλάχιστον ισορροπίες, εφόσον η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν, με ένα θαυμαστό τρόπο, στο κέντρο του τότε ελληνικού χώρου. Η διαμόρφωση δύο διαφορετικών ελληνικών κόσμων όφειλεται σε αιτίες που χάνονται στην ιστορία. Απόδειξη πάντως αυτού του φαινομένου αποτελεί η μεγάλη διαφορά των ελληνικών διαλέκτων της Μαύρης Θάλασσας και του Πόντου από αυτές του Αιγαίου και της ήπειρωτικής Ελλάδος¹¹.

Οι Έλληνες στη Ρωσία

Η όθωμανική κατάκτηση του μικρασιατικού Πόντου καθόρισε το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίστηκε το φαινόμενο της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Ρωσία. Έλληνικός πληθυσμός όμως προϋπήρχε στις περιοχές των βόρειων παραλίων της Μαύρης Θάλασσας¹². Από την αρχαιότητα ήταν

10. Ο περιορισμός στα νότια της Βαλκανικής και η έσωστρέφεια του νέου ελληνικού κράτους, που εκφράστηκε με την περίφημη σύγκρουση αυτοχθόνων και έτεροχθόνων, ίσως να δξυνε το φαινόμενο. Η επανασύνδεση με το νέο έθνικό κέντρο θα συντελεστεί αργότερα σε ένα άλλο επίπεδο, το πολιτικό, με την προοπτική της εθνικής ολοκλήρωσης.

11. «Η ποντιακή συνέχισε τη δικιά της πορεία από την αρχαία εποχή ως ιωνική διάλεκτος και εξακολούθησε να είναι διαφοροποιημένη για λόγους γεωγραφικούς και ιστορικούς και κατά την περίοδο των ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων, τότε που διαμορφώνονταν η Αλεξανδρινή και Ρωμαϊκή Κοινή και αργότερα η Μεσαιωνική (βυζαντινή) Κοινή. Στην περίοδο πάλι της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, για παραπάνω από δυόμιση αιώνες συνέχισε τη διαφοροποίησή της στο στόμα των Ποντιών της Ανατολής. Ήταν η όμιλούμενη γλώσσα στο ανεξάρτητο μεσαιωνικό ελληνικό κράτος των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (ενώ λόγια γλώσσα παρέμενε η Κοινή, αττικίζουσα, βυζαντινή). Για 257 χρόνια, όσο κράτησε το ποντιακό αυτό κράτος, η γλώσσα του λαού πορευόταν σχεδόν ανεπηρέαστη από την εξέλιξη της Κοινής Μεσαιωνικής...» (Χρήστος Σαμουηλίδης, «Η ποντιακή γλώσσα», *Τότε*, τ. 36 (9) (1988), σσ. 6-14. Ο Σαμουηλίδης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ποντιακή διάλεκτος εξελίχθηκε σε αυτόνομη γλώσσα, αδελφή της Κοινής Νεοελληνικής, οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της οποίας αποτελούν εξέλιξη της Μεσαιωνικής Κοινής. Η τελική απάντηση θα δοθεί από τους γλωσσολόγους. Στην παρουσίασή μας αυτή ενδιαφέρει μόνο η περιγραφή των εξωτερικών συνθηκών που όδηγησαν στην ουσιαστική διακοπή της επικοινωνίας του ποντιακού με τον αιγαιακό ελληνισμό. Σημαντική για το θέμα αυτό είναι η μελέτη του Peter Mackridge, «The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek?», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991): *The Odyssey, of the Pontic Greek*, σσ. 335-339.

12. Η ελληνική παρουσία είχε σημαδέψει τη φυσιογνωμία όλης της περιοχής: «Οι φυλές των Σκυθών, Σλάβων και Γότθων από τις όποιες προήλθε ό πληθυσμός της Ανατολικής Εύρώπης, όφειλουν μέγα μέρος του πολιτισμού τους στις ελληνικές πόλεις της Μαύρης Θάλασσας.

έγκατεστημένος — αρχικά στην Κριμαία — ό πληθυσμός που σήμερα είναι γνωστός ως «Μαριουπολίτες»¹³. Τά προνόμια που παραχωρούν οι Ρώσοι στους μετανάστες ευνοούν τή δημιουργία αυτόνομου καθεστώτος. Από τό 1810 έως τό 1873, ή Μαριούπολις με τά γύρω έλληνικά χωριά αποτελεί «έλληνική διοικητική περιφέρεια» (δκρουγκ). Σ' αυτή λειτουργεί έλληνικό δικαστήριο με διοικητικές, άστυνομικές και νομικές άρμοδιότητες. Μέχρι τό 1859 άπαγορεύεται ή έγκατάσταση άτόμων άλλης έθνικότητας στην έλληνική περιοχή τής Μαριούπολης¹⁴.

Κατά τή διάρκεια τής επανάστασης του 1821 και τών τριών ρωσοτουρκικών πολέμων παρατηρείται μετοίκηση τών Έλλήνων από τόν τουρκοκρατούμενο Πόντο στις περιοχές που κατέχει ή όμόδοξη Ρωσία. Κατά τόν Κριμαϊκό πόλεμο (1856-1866) έγκαθίστανται 60.000 Έλληνες του Πόντου στις περιφέρειες Κουμπάν και Σταυρούπολης. Τήν ίδια περίοδο δημιουργούνται τά 43 έλληνικά χωριά τής Τσάλκας στη Γεωργία και έγκαθίστανται Έλληνες στό Κυβερνείο τής Άλεξανδρούπολης, στη σημερινή Άρμενία¹⁵. Μετά τό

Άπό έδώ, σύμφωνα με τίς ευσεβείς παραδόσεις, ό άγιος Άνδρέας ξεκίνησε τήν πορεία του πρός τόν τόπο που θά κτιζόταν τό μελλοντικό Κίεβο. Άπό έδώ, μετά από μιά σχεδόν χιλιετηρίδα, ό άγιος Βλαδίμηρος, μέγας ήγεμών του Κιέβου, έφερε τίς διδασχές και τά έθιμα τής χριστιανικής πίστης στό λαό του.

Στήν Κριμαία άνθιζε ήδη από τήν εποχή τής αρχαιότητας ή λαμπρή πόλη Θεοδοσία, τήν όποία οι Άλανοί και οι Ταύριοι όνόμαζαν «πόλη τών επτά θεών». Άκόμη και οι Τουρκοί έκπληκτοι συνάντησαν έδώ τή «δεύτερη Κωνσταντινούπολη», δηλαδή τήν ίδια λαμπρότητα όπως στην πρωτεύουσά τους. Όταν οι Γενοβέζοι άνάπτυσαν έμπορικές σχέσεις με τήν Άσία, λέγεται ότι ή Θεοδοσία ήταν σημαντικότερη άκόμη και από τήν Κωνσταντινούπολη. Αυτή ή Θεοδοσία —ή Κάφφα— ήταν σύμφωνα με τίς περιγραφές του Σιλμπέργκερ «μιά ίσχυρή πόλη, με κατοίκους έξι διαφορετικών θρησκευμάτων». Όσο και άν μās είναι δύσκολο νά τό φανταστούμε, έδώ, για αιώνες όλόκληρους άνθιζε ό δυτικός πολιτισμός, από τήν άκτινοβολία του όποίου φωτιζόταν μιά τεράστια γύρω από τήν πόλη έκταση». (Sergei Golovin, «Ruslands Griechische Seele», *Essentia*, τ. 41 (1991), σσ. 32-36).

13. Τό 1778 οι Έλληνες τής Κριμαίας, ή όποία τότε ήταν μέρος του ταταρικού χανάτου, πήραν τήν άπόφαση με τήν ύποκίνηση του μητροπολίτη Ίγνατίου, νά μεταναστεύσουν στις ρωσοκρατούμενες περιοχές τής βόρειας Άζοφικής θάλασσας. Η όλη επιχείρηση τής μετανάστευσης έγινε με τή συγκατάθεση τής Αικατερίνης τής Μεγάλης και με τήν έποπτεία του στρατηγού Α. Β. Σουβόροφ. Οι χριστιανοί που έγκατέλειψαν τήν ταταροκρατούμενη Κριμαία ήσαν 31.098 άτομα. Η όλη επιχείρηση στοίχισε στά ρωσικά ταμεία, όπως δήλωσε ό Α. Β. Σουβόροφ σέ άναφορά του στον πρίγκηπα Γ. Α. Ποτιόμκιν, περί τά δύο εκατομμύρια ρούβλια. (Ή έγκατάσταση τών χριστιανών Έλλήνων που μετοίκησαν στην Κριμαία, (ρωσ.), Μαριούπολσκι Κραϊβέντσεσκι Μουζέι, Μαριούπολις χ.έ., σ. 3).

14. Ι. Τζούχα, «Η Μαριούπολη άπέκτησε πάλι τό έλληνικό της όνομα», έφημ. *Νέα τής Μόσχας*, τ. 6 (1989), σ. 22.

15. Ι. Λαυρεντίδης, *Οί έκ Σοβιετικής Ένώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τά έκ τής συνθήκης τής Λωζάνης δικαιώματά των*, Άθήνα 1986, σσ. 15-17. Οί πιέσεις τών Όθωμανών κατά τών χριστιανών άναγκάζουν πολλούς νά καταφύγουν στην όμόδοξη Ρωσία. (G. I. Gurdjef, *Recontres avec des hommes remarquables*, Παρίσι 1979, σσ. 64-65).

ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1876 ἢ μετανάστευση παίρνει τὸ χαρακτῆρα μαζικῆς φυγῆς ἀπὸ τὸν Πόντο. Στὶς περιφέρειες Τέρεκ, Σταυρούπολης, Σοχοῦμι, Βατούμι καταφεύγουν 100.000 Πόντιοι. Τὴν ἴδια περίοδο δημιουργοῦνται τὰ 80 ἑλληνικὰ χωριά τοῦ Κάρες στὸν Καύκασο. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὁμαδικῶν μεταναστεύσεων πρὸς τὴ Ρωσία τὸν περασμένο αἰῶνα μετακινήθηκαν περίπου 350.000 ψυχὲς ἀπὸ τὸν Πόντο¹⁶. Τὸ 1914 ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας ἀνέρχονται σὲ 650.000 ἄτομα, ἐνῶ τὸ 1921 ὁ Αἰλιανὸς τοὺς ὑπολογίζει σὲ 700.000¹⁷.

Ἡ μετοίκηση τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀρμενίων, ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία στὴ Ρωσία ὑπῆρξε φαινόμενο εὐθέως ἀνάλογο τῆς ἐπέκτασης τῶν Ρώσων πρὸς τὸ νότο καὶ τῆς ἐπακόλουθης ἀνάγκης γιὰ πύκνωση τῶν συνοριακῶν περιοχῶν μὲ φιλικὸ πληθυσμὸ καὶ συγχρόνως οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῶν περιοχῶν ποὺ ἐγκατέλειψαν οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τοὺς¹⁸. Ὁ Ν. Η. Βορομπιόφ, ὑπεύθυνος τοῦ ἐποικισμοῦ, γράφει: «Τὸ πρόγραμμα συστηματικῶ ἐποικισμοῦ ἄρχισε τὸ 1864... Στόχος ἦταν νὰ καλυφθοῦν οἱ ἄδειες περιοχὲς καὶ νὰ ξαναρχίσουν οἱ καλλιέργειες ποὺ διακόπηκαν ὅταν ὀ βούβιαιοι (σ.τ.σ. οἱ ντόπιοι μουσουλμάνοι κάτοικοι) ἔφυγαν στὴν Τουρκία ἢ ἐξορίστηκαν... Αὐτὴ ἡ περιοχή ἀπαιτοῦσε ἀνώτερη ἀγροτικὴ κουλτούρα καὶ σκέφτηκαν νὰ καλέσουν τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἀρμένιους, ποὺ ταιριάζουν σ' αὐτὲς τίς συνθήκες»¹⁹.

Ἡ πολιτικὴ τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στοὺς μετανάστες χαρακτηρίζεται ἀπὸ πανσλαβιστικὲς προθέσεις: ἐπιδιώκει μὲ κάθε τρόπο τὸν ἐκρωσισμό τῶν Ἑλλήνων ποὺ μεταναστεύουν ἀπὸ τὸν Πόντο. Ἐπιβάλλει τὸν ἐκρωσισμό τῶν ἐπιθέτων, ἀπαγορεύει τὴν ἴδρυση ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ναῶν, ἐνῶ στὶς μεγάλες κοινότητες ἐπιτρέπει μόνο μία ὥρα ἡμερησίως τὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς ὡς ξένης γλώσσας²⁰.

16. Πανάρετος Κ. Τοπαλίδης, *Ὁ Πόντος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας*, Δράμα 1929, σσ. 231-234. Α. Καρπόζηλος, «Οἱ Ἕλληνες τῆς Μαρσιούπολης (Ζντάνοφ) καὶ ἡ διάλεκτός τους», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 40 (1985), σσ. 97-100.

17. Πανάρετος Τοπαλίδης, ὀ.π. Σ. Μ. Αἰλιανός, *Τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς περιθάλψεως*, Ἀθήνα 1921, σ. 88. Γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας βλ. Β. Ἀγτζίδης, *Ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης. Οἱ συνέπειες γιὰ τὸν ἑλληνισμό*, Ἀθήνα 1992, σσ. 245-247.

18. Artemis Xanthopoulou-Kyriakiou, «The Diaspora of Greeks of the Pontos: Historical Background», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991), σσ. 357-363.

19. Φ. Π. Ντομπροχότοφ, *Ἡ Μαυροθαλασσίτικη ἀκτὴ τοῦ Καυκάσου*, (ρωσ.) Πετρούπολη 1916, σσ. 23-29.

20. Ι. Λαυρεντίδης, ὀ.π., σ. 21. Ε. Παυλίδης, ὀ.π., σ. 191. Χ. Σαμουηλίδης, ὀ.π., σ. 15. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τῶν Ρώσων ἐπεκτείνεται σὲ ὅλες τίς μὴ ρωσικὲς ἔθνοτες, προκαλώντας αισθημὰ πικρίας, τόσο ποὺ ἀγόρια δεκατριῶν χρονῶν ὁργανώνουν σχολικὲς ἀπεργίες γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς μητρικῆς τους γλώσσας. Εἰδικὰ στὴ Γεωργία οἱ σχολικὲς ταραχὲς εἶναι συχνὲς. Οἱ Ρῶσοι δάσκαλοι δεχονται ἐπιθέσεις καὶ ξυλοδαμούς, ἐνῶ οἱ μαθητὲς συχνὰ βάζουν

Ἡ ἀφύπνιση

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἀρχίζουν νὰ ἀποκοτῶν κυρίαρχη θέση στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας²². Οἱ κατάλληλες οἰκονομικὲς συνθήκες εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ ἐνὸς ἐκπληκτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῆς²³. Ὁ Πόντος εἶναι ἡ μοναδικὴ περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὸν ὁποῖο μιὰ συμπαγῆ ἐλληνικὴ κοινωνία ἐπιβιώνει ἀπὸ τοὺς ἐλληνοστυκικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους. Στὸ χῶρο τοῦ Πόντου δὲν σημειώθηκαν πληθυσμιακὲς μετατοπίσεις κατὰ τὴν περίοδο τῶν βυζαντινοτουρκικῶν συγκρούσεων²³. Τὸ φαινόμενο τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας δυναμικῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ ἡ συντριπτικὴ τῆς πλειοψηφία ἀνήκει στὶς καταπιεσμένους χριστιανικὲς ομάδες τοῦ πληθυσμοῦ, ἐμφανίζεται σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας²⁴. Ἡ σημαντικὴ θέση τῶν χριστιανικῶν ομάδων στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ δίνει στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς Ἀρμένιους τὸ ρόλο τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου στὴν κατεύθυνση τῆς ὑπέρβασης τῶν φεουδαρχικῶν δομῶν τῆς αὐτοκρατορίας²⁵.

φωτιά στὰ σχολεῖα (Ἰσαὰκ Ντῶντσερ, *Στάλιν*, τ. 1, Ἀθήνα 1971, σ. 6). Ἡ ἴδρυσή κοινοτικῶν ἐλληνικῶν σχολεῖων ἐπιτυγχάνεται μετὰ ἀπὸ ὑπεράνθρωπες προσπάθειες. Ἡ σημασία ποὺ εἶχε ἡ ἐλληνικὴ ἐκπαίδευση φαίνεται ἀπὸ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα: «Περὶ τὸν νὰ τονίσωμεν ὅτι ἄνευ τῆς συντόνου καὶ ταχεῖας συνδρομῆς τοῦ ἀνὰ τὴν Ρωσὶαν Ἑλληνοσμοῦ κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν τὰς θύρας τῶν σχολεῖων ἡμῶν κεκλεισμένας, μεταβαλλόμενα ταῦτα εἰς κατοικίας ἀραχνῶν, τὰ δὲ Ἑλληνόπουλα, τὸ μέλλον αὐτὸ τοῦ ἔθνους, περιφερόμενα εἰς τοὺς δρόμους καὶ ὑφιστάμενα τὴν ὀλέθριον ἐπίδρασιν ὄλων τῶν κακῶν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως...» («Καθὴκον ἱερόν», ἐφημ. *Ἐλεύθερος Πόντος*, Βατούμι (14-8-1919), σ. 1).

21. Α. Ἀλεξανδρῆς, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου 1918-1922: Ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τουρκικὴ ἀντίδραση», στὸ Θάναος Βερέμης - Ὀδυσσεὺς Δημητρακόπουλος (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, σσ. 427-446. Ν. Σβορώνος, *Ἐπισκόπησι τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα, 1985, σ. 89. Ἡ πληθυσμιακὴ σύνθεσις τῶν ἐθνοτήτων στὸν Πόντο ἦταν τὸ 1914 ἡ ἐξῆς: Μουσουλμάνοι 1.006.000, χριστιανοὶ Ἕλληνες 696.495, Ἀρμένιοι 60.000. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐθνικὴ σύνθεσις τῆς ομάδας τῶν μουσουλμάνων: Τοῦρκοι 420.000, μουσουλμάνοι Ἕλληνες 190.000, κριπτοχριστιανοὶ Ἕλληνες 43.000, ἄλλες ἐθνοότητες (Κιρκάσιοι, Λαζοὶ, Σάνοι, Κοῦρδοι, Ἀβασγοὶ, Γεωργιανοὶ, Κιζιλπάσδεσ κ.λπ.) 352.000. Παρατηρεῖται μιὰ σαφῆς ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς ομάδας (Κ. Fotiadis, *Die islamisierung Kleinasiens und die kryptochristen des Pontos*, Τυβίγκη 1985, σσ. 368-369).

22. Paschalis Kitromilidis, «Greek Irredentism in Asia Minor and Cyprus», *Middle Eastern Studies*, τ. 26 (1990), σ. 5.

23. Paschalis Kitromilidis, ὁ.π., σ. 5.

24. Β. Νότης, *Ἐκβιομηχάνισι καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξι στὴν Τουρκία*, Ἀθήνα 1986, σσ. 36-37.

25. Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀποψη τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό: «Ἡ Τουρκία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγεννηθεῖ σὰν σύνολο, γιατί ἀποτελεῖται ἀπὸ διαφορετικὲς

Ἡ ἑλληνικὴ ἀφύπνιση στὸν Πόντο πάντως ἦταν μιὰ διαδικασίᾳ πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰῶνα, ὅταν ἀποκαταστάθηκαν οἱ ἐπικοινωνίες μὲ τὸ νέο ἑλλαδικὸ κράτος καὶ τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος ἐξελίχθηκε σὲ ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα πρώτου ἐπιπέδου²⁶. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασίᾳ μὲ τὴ δημιουργία ἑλληνικῶν σχολείων καὶ σὶς πιὸ ἀπόμακρες καὶ ἀπρόσιτες περιοχές, πού δὲν εἶχαν δεσμούς μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐνέταξε τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀνατολῆς στὸ σύστημα ἀξιών τοῦ ἀλυστρωτικοῦ ἔθνικισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία τῆς Μεγάλης Ἰδέας πού προσανατόλιζε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ταύτιση τῶν κρατικῶν ὀρίων μὲ τὰ ὄρια

χωρῆς. Κανένα ὑλικὸ συμφέρον, καμιά κοινὴ ἐξέλιξη πού θὰ μπορούσε νὰ τὶς συνδέσει δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ. Ἀντίθετα, ἡ καταπίεση καὶ ἡ ἀθλιότητα τῆς κοινῆς ὑπαγωγῆς στὸ τουρκικὸ κράτος γινόταν ὄλο καὶ μεγαλύτερες! Ἐτεὶ δημιουργήθηκε μιὰ φυσικὴ τάση τῶν διαφόρων ἔθνοτήτων νὰ ἀσπασθοῦν ἀπὸ τὸ σύνολο καὶ νὰ ἀναζητήσουν μέσα ἀπὸ τὴν αὐτόνομη ὑπαρχῆ τὸ δρόμο γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ κρίση τῆς Ἱστορίας γιὰ τὴν Τουρκία εἶχε πιὰ βγεῖ: Βάδιζε πρὸς τὴ διάλυση...» καὶ παρακάτω: «Γιὰ ὅσον καιρὸ μιὰ χώρα μένει κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος γιὰ ἐξέλιξη σὲ αὐτὴν. Ἡ σημερινὴ θέση μας στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα (σ.τ.σ. ἐννοεῖ τῆς διεθνoῦς σοσιαλδημοκρατίας) εἶναι νὰ ἀποδεχτοῦμε τὴ διαδικασίᾳ διάλυσης τῆς Τουρκίας σὰν μιὰ ὑπαρκτὴ πραγματικότητα καὶ νὰ μὴν κίνομε τὴ σκέψη ὅτι θὰ μπορούσε ἢ ἐπρεπε κανεὶς νὰ τὴν σταματήσει καὶ νὰ ἐκδηλώσουμε στοὺς ἀγῶνες γιὰ αὐτοδιάθεση τῶν χριστιανικῶν ἔθνων τὴν ἀπερίοριστη συμπαραστάση μας» (Ρόζα Λούζεμπουργκ, «Οἱ ἄδωδες στὴν Τουρκία καὶ ἡ σοσιαλδημοκρατία», *Οἱ λαοί*, 1 (Μάιος 1987), σσ. 44-49). Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς τοποθέτησης τῆς Λούζεμπουργκ ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας στὴ Ρωσία ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους δημιούργησε ἕνα ἄκρως φιλικὸ περιβάλλον γιὰ τοὺς Τούρκους ἔθνικιστές. Ἡ Λούζεμπουργκ εἶχε καταγγεῖλει «τὴν ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ ἀνωριμότητα τῆς νεοτουρκικῆς κυβέρνησης καὶ τὸν ἀνεπαναστατικὸ της χαρακτήρα» (Ἡ ἴδια, «Ἡ δραστηριότητα τῶν Γερμανῶν ἱμπεριαλιστῶν στὴν Τουρκία», *δ.π.*, σ. 61), ἐνῶ ὁ Βλαδίμηρος Ἰλίτς Λένιν θεωροῦσε τοὺς νεότουρκους ὡς ὑπόδειγμα ἐπαναστατῶν, ἐφόσον τοὺς χρησιμοποιοῦσε ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τοὺς μπολσεβίκους. Ἐγραψε ὅτι οἱ μπολσεβίκοι εἶναι «οἱ νεότουρκοι τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης...» (Κ. Παπαϊωάννου, *Ἡ ψυχρὴ ἰδεολογία*, Ἀθήνα 1986, σ. 27). Ἡ ἀπερίοριστη στρατιωτικὴ, χρηματικὴ καὶ ἠθικὴ βοήθεια πού ἔδωσαν οἱ μπολσεβίκοι στοὺς κεμαλικούς καθόρισαν τὶς ἐξελίξεις στὸ μικρασιατικὸ χῶρο. Δηλαδή ἦταν ὁ ἀποφασιστικὸς παράγοντας πού ἐπέτρεψε στοὺς Τούρκους νὰ νικήσουν στρατιωτικὰ τοὺς Ἑλληνας (ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ ποντιακὸ ἀντάρτικο) καὶ τοὺς Ἀρμένιους. (Β. Ἀγτζίδης, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμός. Ἀπὸ τὴ γενοκτονία καὶ τὸ σταλινισμὸ στὴν περσετρόϊκα*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 20-89). Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς πιὸ πρόσφατες ἔρευνες, στὸ πλεῖρον τῶν κεμαλικῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολεμοῦσαν καὶ Ρῶσοι στρατιῶτες τοῦ Μπουντιόνι, γνωστοὶ ὡς Κοζάκοι.

26. Τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος ἀναδιοργανώθηκε τὸ 1778 μὲ ἐπιχορήγηση τῶν ποντιακῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινούπολης, Ὑψηλάντη καὶ Μουρούζη. Τὸ 1849 ὁργανώθηκε ἀκόμα καλύτερα. (Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ τῆς Τραπεζοῦντας καὶ τῆς γύρω περιοχῆς*, Θεσσαλονίκη 1988, 2^η, ἔκδ. σ. 180). Γιὰ τὸ ρόλο τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὶς διαδικασίες αὐτὲς βλ. Α. Bryer, «The Pontic Revival and the new Greece», στὸ *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο 1980. Π. Κιτρομηλίδης, «Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὡς ἔθνικὸ κέντρο», στὸ Δ. Τσαούσης (ἐπιμ.), *Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα*, Ἀθήνα 1983 σσ. 143-164. Θάνας Βερέμης, «Κράτος καὶ ἔθνος στὴν Ἑλλάδα: 1821-1912», *δ.π.*, σσ. 59-67.

τῶν περιοχῶν πού κατοικοῦσαν Ἕλληνες, εἶχε μεγάλη λαϊκή ἀποδοχή²⁷. Ἐξάλλου ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἰταλικοῦ ἀλυτρωτικοῦ κινήματος μὲ τὴν ἐνοποίηση τῆς Ἱταλίας χρησιμοποιοῦντο ὡς παράδειγμα στὴν Ἑλλάδα²⁸.

Παρότι στὸν μικρασιατικὸ Πόντο ὁ σπόρος τῆς ἰδέας τῆς δημιουργίας ἐλληνικοῦ κράτους ἐμφανίζεται, σύμφωνα μὲ μιὰ ἐκτίμηση, τὸ 1904²⁹, ἐντούτοις μέχρι τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους οἱ αὐταπάτες γιὰ συνεργασία καὶ εἰρηνική συμβίωση μὲ τοὺς Τούρκους, παράλληλα μὲ τὴ διαμόρφωση ἑνὸς νέου ἑλληνοτουρκικοῦ καθεστώτος, κυριαρχοῦν σὲ μεγάλη μερίδα τῶν Ποντίων διανοουμένων. Στὴν προσπάθεια ἐπεξεργασίας προγράμματος ἑλληνοτουρκικῆς συνεννόησης συμμετέχει ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζεται πιθανότατα ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ «Ἀνατολικὸ Κόμματος» τῶν Δραγούμη-Σουλιάτη³⁰. Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ κυρίως μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὑλοποιεῖται ἡ ἀποφασισμένη ἀπὸ τὸ 1911 ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς ὀριστική λύση τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴ φυσική ἐξόντωση τῶν γηγενῶν ἐθνοτήτων. Ἐκθεση πού στάλθηκε στὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντι-

27. Τὸ πῶς ἐνοοῦσαν οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα φαίνεται ἀπὸ ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας «Λαὸς» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία εἶχε γιὰ ἓνα διάστημα ὡς διευθυντὴ τὸν Γιαννιό: «Τὸ πνεῦμα τοῦ αἵθνος εἶναι ἡ τάση νὰ μὴ ἀνέχεται κανένα ἔθνος νὰ τὸ κυριαρχεῖ ἄλλο ἔθνος. Τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος τὸ ἐνοίωσε καὶ ἔκαμε ἀπὸ αἰῶνες Μεγάλῃ Ἰδέα τοῦ τὸ συναίσθημα τῆς ἀνθρωπότητος πού προοδεύει. Καὶ πάλι τίποτα ἀπὸ κράτος καὶ πολιτικὴ δὲν ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τοὺς στίχους τοῦ Ρήγα, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὴν πίστη πού ἔχουνε στὴ Μεγάλῃ Ἰδέα οἱ Ἕλληνες πού ζοῦνε σὲ μέρη πού δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἀποτελέσουν κράτος μὲ τὰ ἄλλα, ἀρκεῖ νὰ προσέξει κανεὶς τὴν ἐκπολιτιστικὴ, τὴν ἀτομικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἑλλήνων, παντοῦ ὅπου μπροστὰ τους τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ δ,τι εἶναι κράτος εἶναι ἐλάχιστο, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ γιὰ νὰ ἐνοήσῃ πῶς καὶ πάλι τώρα ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικὴ Ἰδέα δὲν εἶναι πολιτικὴ παρά εἶναι ἀνθρωπιστικὴ.» (ἐφημ. *Λαὸς*, κύριο ἄρθρο, Κωνσταντινουπόλη 31 Ἰανουαρίου 1909).

28. Α. Λιάκος, *Ἡ ἰταλικὴ ἐνοποίηση καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα*, Ἀθήνα 1985, σσ. 53-57: Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ριζοσπάστες. Ὁ Τζιουζέππε Μαντσίνι, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στοὺς ἀκραίους δημοκρατικούς πού συνέχιζαν τὴν παράδοση τοῦ 1789 καὶ τοῦ ἰταλικοῦ γακωβινισμοῦ, πίστευε ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα θὰ τροφοδοτοῦσε τὸ προοδευτικὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ στρατόπεδο στὴν Εὐρώπη καὶ θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μιὰ γενικευμένη ἐξέγερση τῶν χριστιανικῶν λαῶν ἐναντίον τῆς ἀπολυταρχικῆς Τουρκίας. Ὁ Μαντσίνι θεωροῦσε καθῆκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου πού ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν αὐτοκρατοριῶν, τὴν ἀνάπτυξη σχέσεων μὲ τὸ ἐλληνικὸ ἀλυτρωτικὸ κίνημα πού ἐκφαρζόταν ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα.

29. Α. Ἀλεξάνδρης, ὁ.π.

30. Ο. Λαμπιδῆς, ὁ.π., σ. 84. Δὲν γνωρίζουμε ἂν οἱ ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Χρῦσανθου, οἱ ὁποῖες καθόρισαν τὴν πολιτικὴ του κατὰ τὴν περίοδο 1916-1918 πού ὑπῆρχε ἑλληνικὴ διοίκηση στὸν ἀνατολικὸ Πόντο, ὑπαγορεύτηκαν μόνο ἀπὸ ἰδεολογικοὺς λόγους ἢ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐνδοχώρα τῆς Τραπεζοῦντας —στὸν ἀνατολικὸ πάντα Πόντο— κατοικοῦσαν οἱ ἐξισλαμισμένοι ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὸ ἴδιο ἀριθμητικὸ βᾶρος μὲ τοὺς ὀρθόδοξους ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ἂν ὄχι καὶ μεγαλύτερο.

νούπολη αναφέρει: «Μεταξύ τῶν ὑπὸ τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου ληφθεισῶν ἀποφάσεων εἶναι καὶ ὁ ἔκτουρκισμὸς τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸς, ἐφόσον ὑπάρχουσι συμπαγεῖς ἑλληνικοὶ συνοικισμοί.»³¹

Ἡ ἔνοπλη ἀντίσταση καὶ ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Τραπεζούντας

Ὡς ἀντίδραση στὴν πολιτικὴ αὐτὴ τῶν Τούρκων ἀρχίζει ἡ ὀργάνωση δυναμικῶν ἀντάρτικων ὁμάδων. Στὴν ἀρχὴ εἶναι ἀσύνδετες καὶ ἔχουν περισσότερο ρόλο ὁμάδων αὐτοάμυνας τῶν ἑλληνικῶν χωριῶν³². Σύντομα τὸ κίνημα φουντώνει. Στὴν ἀκμὴ του, γύρω στὸ 1920, ἀριθμεῖται περισσότερες ἀπὸ 18.000 ἔνοπλους. Μέχρι τὸ τέλος ὅμως θὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πολυδιάσπασα³³. Οἱ ἀπόψεις ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ «γενικὴ ἐπανάσταση» τῶν Ἑλλήνων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν προέλαση τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων μὲ στόχο τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους ἀρχίζουν νὰ διατυπώνονται δημόσια ἀπὸ τὸ 1916³⁴. Οἱ ἀντάρτες προμηθεύονται τὸν ὄπλισμό τους ἀπὸ τὶς μάχες, ἀπὸ τὸ παράνομο δίκτυο ποῦ ἔχουν δημιουργήσει στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Ρωσίας καὶ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ βοήθεια.

Σὲ κάθε περιοχὴ τοῦ Πόντου ἰδρύονται ἀπὸ τὸ 1918 ἀνεξάρτητες μυστικὲς ὁργανώσεις³⁵. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ σὲ ὅλες τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Ρωσίας. Ὁ κύριος στόχος τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν εἶναι ἡ

31. ΥΠ.ΕΞ., Ἀθήνα 1917, Ἀνθελληνικοὶ ἐν Τουρκίᾳ διωγμοί, 3501.

32. Δ. Κελεκίδης, *Ἀπομνημονεύματα ἀπὸ τὸ ἀντάρτικο τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα, χ.ἔ., σ. 25. Χ. Α. Μουραχανίδης, «Οἱ ἀετοὶ τῆς Σάντας», *Χρονικὰ τοῦ Πόντου*, Νοέμβριος 1943, σσ. 61-62, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀφορμὴ τῆς ὀργάνωσης τῶν Ἑλλήνων τῆς Σάντας ἦταν οἱ ἐπιθέσεις ποῦ δέχονταν τὰ ἑλληνικὰ χωριά ἀπὸ τὶς τούρκικες συμμορίες. Στις 15 Δεκεμβρίου 1917 σὲ γενικὴ συνέλευση τῶν κατοίκων τῆς Σάντας ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυση ἀνταρτικῶν ὁμάδων γιὰ τὴν αὐτοπροστασίαν τους. Τὸ σύνθημα ποῦ κυριάρχησε ἦταν: *Νὰ ληστέψουμε τοὺς ληστές. Μεγάλῃ συμμετοχῇ στὶς ἔνοπλες ὁμάδες εἶχαν καὶ οἱ γυναῖκες.* Ἡ σημαντικότερη ἀντάρτικη ὁμάδα τῆς περιόδου ὡς τὸ 1918 εἶχε ἀρχηγὸ τὴν καπετάνισσα Πελαγία, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴ διοίκηση μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀντρα τῆς, τοῦ Ἀντὼν πασᾶ. Ἐπίσης ἓνα ἀντάρτικο τραγοῦδι ἀπὸ τὸ δυτικὸ Πόντο περιέχει τὸν ἐξῆς στίχο: «Ἀπὸ τὶς γυναῖκες τῶν Παφραλῆδων / πῆραν ὄπλα οἱ μισὲς / γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους. / Σκοτώθηκαν ὄλες.» (Γ. Θ. Γεωργιάδης, «Τραγοῦδι τῶν Ποντίων Παφραίων», *Ποντιακὴ Ἑστία*, τχ. 76 (1989), σσ. 48-49).

33. Δ. Κελεκίδης, *δ.π.*, σ. 245: Ὁ συγγραφεὴς, καπετάνιος καὶ ὁ ἴδιος σὲ ἀντάρτικη ὁμάδα, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὴν περίοδο τῆς μεγάλῃς τῶν ἀκμῆς τῶν ποντιακῶν ἀντάρτικων ἦταν μοιρασμένο σὲ 300 ὁμάδες μὲ ξεχωριστοὺς καπετάνιους.

34. Δ. Κουτσογιαννόπουλος, *Ἀνάμεσα στοὺς ἀντάρτες τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονικὴ 1936, σσ. 19-25.

35. Οἱ ὁργανώσεις αὐτὲς ἤρθαν νὰ προστεθοῦν στὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶν, μουσικῶν καὶ ἀθλητικῶν σωματείων ποῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας. Ὁ πιὸ δραστήριος ἀπ' αὐτοὺς τοὺς συλλόγους θεωρεῖται ὁ «Ἑλληνικὸς Ἀθλητικὸς Σύλλογος Πόντου» στὴν Μερτζιφούντα. (Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 432).

δημιουργία ανεξάρτητης ελληνικής δημοκρατίας στον Πόντο. 'Επίσης εμφανίζεται και μιὰ μικρή ομάδα ενωτικών, που θέλουν τὴν ἔνωση τοῦ Πόντου μετὴν 'Ελλάδα³⁶. Οἱ ἀντικειμενικὲς ὁμως συνθήκες (μεγάλὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ ἔθρονον) δὲν εὐνοοῦν τὴν τάση αὐτή.

Στὸν ἀνατολικὸ Πόντο, ἡ προέλαση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ διαμορφώνει διαφορετικὲς συνθήκες. Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν Ρώσων στὴν Τραπεζούντα ὁ βαλῆς τῆς πόλης παραδίδει τὴν ἐξουσία στὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ σὲ τριμελὴ ἐπιτροπὴ 'Ελλήνων μετὰ ἐξῆς λόγια: «'Απὸ τοῦς Ἑλληνας ἀποσπάσαμε τὰ μέρη αὐτὰ καὶ σὲ Ἑλληνας τὰ παραδίδουμε σήμερα. Σὰς παραδίδουμε ἀκόμα καὶ τὶς ἐκκλησίες σας ποὺ μετατράπηκαν σὲ τεμένη. Μεταβάλετέ τες πάλι σὲ ἐκκλησίες, ἂν τὸ νομίζετε καλὸ.»³⁷ Οἱ Ρῶσοι ἀποδέχονται τὴν ἑλληνικὴ διοίκηση, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς «Προσωρινὴ Κυβέρνησις Τραπεζούνας» καὶ συνεχῶς παίρνει περισσότερο αὐτόνομο χαρακτηριστῆρα. 'Η προσωρινὴ κυβέρνησις ἀναγνωρίζεται καὶ ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς Ἄνταντ ὡς ἡ νόμιμη ἀρχὴ τοῦ βιλαετιοῦ τῆς Τραπεζούνας³⁸.

Τὸ Μάρτιο τοῦ 1917 γίνεται ἡ ἀστικὴ ἐπανάσταση στὴ Ρωσία ποὺ ἀνατρέπει τὴν τσαρική ἀπολυταρχία. 'Η ἐξέλιξις αὐτὴ ἐπιδρᾷ ἄμεσα στὸ μέτωπο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὸν Πόντο. 'Η προέλαση σταματᾷ. 'Η προσωρινὴ κυβέρνησις τοῦ Κερένσκι φαίνεται ἀποφασισμένη νὰ ἀνεχτεῖ τὴν κατάστασις ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ στὴν Τραπεζούντα μετὰ τὸ ἑλληνικὸ καθεστῶς. Στὶς περιοχὲς ποὺ ἔχει καταλάβει ὁ ρωσικὸς στρατὸς δημιουργοῦνται σοβιέτ, δηλαδὴ ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπές, στὶς ὁποῖες συμμετέχει καὶ ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος³⁹. Οἱ Ἑλληνας, κυρίως ὅσοι ὑπηρετοῦν στὸ ρωσικὸ στρατὸ, συμμετέχουν στὶς διαδικασίες αὐτές. Ὑπολογίζονται σὲ τρία συντάγματα⁴⁰. Συμμετέχουν ἐπίσης καὶ οἱ Ἑλληνας τοῦ Καυκάσου, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ὡς Ποντοκαυκάσιοι⁴¹. Ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς εἶναι ἡ διακυβέρνησις τοῦ νομοῦ Κάρς ἀπὸ τέσσερις κομισάριους, ἕναν Ἄρμένιον, ἕνα μουσουλμάνον, ἕνα Ρῶσον καὶ ἕναν Ἑλληνα⁴².

'Η ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν εὐνοεῖ τὴν ἐκδήλωσις τῶν δημοκρατικῶν διαθέ-

36. Ὁ χαρακτηριστικότερος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Ἐποχὴ» τῆς Τραπεζούνας, ὁ ὁποῖος ἐκτελέστηκε στὴν Ἀμάσεια. Ὅταν ὁ πρόεδρος τοῦ τουρκικοῦ «Δικαστηρίου Ἀνεξαρτησίας» στὴν Ἀμάσεια τὸ 1921 τοῦ ἀπάγγειλε τὴ θανατικὴ καταδίκη γιατί ἦταν μέλος τοῦ αὐτονομιστικοῦ κινήματος τοῦ Πόντου, ὁ Καπετανίδης ἀπάντησε: «Κάνετε λάθος. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ἔνωσης μετὰ τὴν Ἑλλάδα.»

37. Χ. Σαμουηλίδης, *Τὸ χρονικὸ τοῦ Κάρς*, Ἀθήνα, χ.χ., σ. 133.

38. Α. Ἀλεξανδρῆς, ὁ.π., σ. 430.

39. Α. Ἀλεξανδρῆς, ὁ.π., σ. 430.

40. Ε. Παυλίδης, *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσίας καὶ τὰ 33 χρόνια τοῦ ἐν Ἀθήναις Σωματείου τῶν ἐκ Ρωσίας Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1953, σ. 92.

41. Νίτσα Γαβριηλίδου, *Ὁ πατέρας μου Κώστας Γαβριηλίδης*, Ἀθήνα 1987, σ. 25.

42. Χ. Σαμουηλίδης, ὁ.π., σ. 45.

σεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας. Οἱ Πόντιοι πρόσφυγες πού ἐπιστρέφουν στὰ ὑπὸ ἐλληνικὴ διοίκηση ἐδάφη εἶναι φορεῖς φιλελεύθερων ἀπόψεων πού ἀμφισβητοῦν τὸ «διέπον θεοκρατικὸ καθεστῶς», ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐλληνοτουρκικῆς συνεργασίας του Χρῦσανθου⁴³. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Χρῦσανθος ἀντιτάσσεται στὴν ἐπάνοδο τῶν Ἑλλήνων προσφύγων στὴν Τραπεζούντα. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικληρικῆς καὶ ταυτόχρονα ἀντιτουρκικῆς τοποθέτησης τῶν πρὶο ριζοσπαστικῶν στοιχείων. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δασκάλων τοῦ Καυκάσου δημιουργοῦνται δυὸ ἰσχυρὲς πολιτικὲς τάσεις, ἡ σοσιαλεπαναστατικὴ, πού εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα, καὶ ἡ φιλελεύθερη ἐθνικιστικὴ. Μιὰ ἀπὸ τίς βασικότερες διαφορὲς τους εἶναι ἡ στάση ἀπέναντι στὴν Τουρκία. Οἱ σοσιαλεπαναστάτες Ἑλληνες, ὅπως καὶ οἱ Ἀρμένιοι ὁμοειδέατες τους καὶ οἱ μενσεβίκοι, εἶναι φανατικὰ ἐχθρικοὶ πρὸς τοὺς Τούρκους⁴⁴. Στὴν Τραπεζούντα πάντως βλέπουν τὸ φῶς συνθήματα τοῦ τύπου: «Εἰς τὴν Ρωσίαν ὄ,τι ἔγινεν καὶ ἐδῶ θὰ γίνει. Εἶναι ἡ καλύτερα λύσις γιὰ πολλοὺς δικοὺς μας πού γυρνοῦν ἀπὸ τὰ ξένα.»⁴⁵

Ἐὸ ἀγῶνας μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Μαρτίου 1917

Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἐξάπλωση τῶν ιδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται χωριστικὰ ἐθνικὰ κινήματα. Οἱ ιδέες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας ὀδηγοῦν τοὺς Ἑλληνες στὸ δρόμο τῆς πολιτικῆς τους ὀργάνωσης γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν δικαιωμάτων τους⁴⁶. Ἡ πρώτη κίνηση εἶναι ἡ «Ἐθνικὴ Συνέλευση» τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὑπερκαυκασίας στὴν Τιφλίδα τὸ Μάιο τοῦ 1917. Ἀποφασίζουν τὴν ἐθνικοποίηση τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, τὴ δημιουργία ἐθνικοῦ τυπογραφείου, τὴν ἔκδοση ἐλληνικῆς ἐφημερίδας καὶ τὴ συμμετοχὴ στὸ Πανελλήνιον Συνέδριον στὸ Ταϊγὰν (Τανγκανρόκ). Σὲ συμφωνία μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τοῦ Καυκάσου προχωροῦν στὴ δημιουργία αὐτόνομου καθε-

43. Ὁ Δ. Καθενιώτης, ἀντιπρόσωπος τοῦ Βενιζέλου στὸν Πόντο, γράφει γιὰ αὐτὴν τὴ σύγκρουση: «Ἐσημειώθησαν μερικαὶ φιλελεύθεραι τάσεις πού σφόδρα ἐτάραξαν τὸ διέπον θεοκρατικὸν καθεστῶς. Οὕτω συνεστήθησαν ἐν Τραπεζοῦντι ὑπὸ τῶν ἐπανεληθόντων προσφύγων ἀπὸ τὴν φιλελεύθερον πλέον Ρωσίαν, σύλλογοι φιλοπρόδοι, μὲ σκοπὸν ἀντικαταστάσεως τοῦ συστήματος τῶν δημογεροντιῶν δι' ἑτέρου. Ταραξίαι δὲ τινες ἐπετέθησαν ἐναντίον τῆς μητροπόλεως, ἡ ὅποια εὐρισκόμενη ἐν τῷ δικαίῳ της, ἀντέταξεν ἄμυναν, ἐφονεύθη εἰς.» (Δ. Καθενιώτης, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», στὸ Ο. Λαμπιδῆς, *Ποντιακαὶ ἔρευναι*, Ἀθήνα 1957, σ. 90.

44. Χ. Σαμουηλίδης, ὁ.π.

45. Π. Καϊσιδῆς, «Συνθήματα στὸν Πόντο», ἐφημ. *Δεσμός*, τ. 4 (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1989), σ. 2.

46. Γ. Θ. Παναγιωτίδου, *Ἐὸ ἐν Ρωσίᾳ Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1919, σ. 16.

στώτος για τις ελληνικές περιοχές και συγκροτούν ελληνικό στρατιωτικό σώμα για την ύλοποίηση αυτού του στόχου⁴⁷.

Στις αρχές Ιουλίου του 1917 συνέρχεται στο Ταϊγάν το συνέδριο των 'Ελλήνων της Ρωσίας. Στο συνέδριο συζητιούνται όλα τα μεγάλα προβλήματα που άπασχολούν τον ελληνισμό και αποφασίζεται η ίδρυση του «Συνδέσμου των 'Ελλήνων της Ρωσίας», του οποίου η κεντρική επιτροπή εδρεύει στο Ροστόβ επί του Ντόν. Το κεντρικό συμβούλιο παρεμβαίνει το Σεπτέμβριο του 1917 στην ιερά σύνοδο της Ρωσίας στη Μόσχα και πετυχαίνει την εκκλησιαστική αυτονομία των περιοχών Κάρς και 'Αχταλείας. Επίσης το κεντρικό συμβούλιο επωμίζεται το βάρος της περίθαλψης των προσφύγων που καταφθάνουν συνεχώς από τον Πόντο. Διενεργεί εράνους και αποστέλλει σημαντικά ποσά στην Τραπεζούντα, η οποία αντιμετωπίζεται ως πρωτεύουσα του ελληνισμού⁴⁸.

Στην περιοχή της Μαριούπολης δρουν αρκετές οργανώσεις 'Ελλήνων, όπως η «'Ενωση του 'Ελληνικού Λαού της Μαριούπολης» και ο «Σύλλογος των 'Ελλήνων της Μαριούπολης που μετοίκησαν από την Κριμαία». Η πάλη που διεξάγουν οι 'Ελληνες της περιοχής αποβλέπει στην εξασφάλιση της πλειοψηφίας στα διοικητικά όργανα⁴⁹. Τον Οκτώβριο του 1917 ιδρύεται στο Αϊκατερινοντάρ της Νότιας Ρωσίας η «Κεντρική 'Εθνική 'Επιτροπή Ποντίων» με στόχο την άπελευθέρωση του Πόντου⁵⁰. Τον ίδιο μήνα συναντάται με τον 'Ελευθέριο Βενιζέλο ο Κ. Κωνσταντινίδης και τον ενημερώνει για τους στόχους του ποντιακού κινήματος. 'Απευθυνόμενος προς τους 'Ελληνες του Πόντου ο Κ. Κωνσταντινίδης, πρόεδρος της δυναμικότετης ποντιακής οργάνωσης της Μασαλίας, διακηρύσσει: «Συμπολίτες, σε μās έτυχε να ζητήσουμε και να πετύχουμε την εθνική μας ανεξαρτησία. "Ας εννοθούμε λοιπόν κάτω από το ιδεώδες της ελευθερίας...»⁵¹.

Το Νοέμβριο του 1917 συγκαλείται στην Τιφλίδα μεγάλη σύσκεψη των τεσσάρων χριστιανικών εθνότητων του Καυκάσου, των Γεωργιανών, των 'Αρμενίων, των 'Ελλήνων και των Ρώσων. Αποφασίζεται η δημιουργία κοινού στρατού κατά εθνότητα ανάλογα με τον πληθυσμό της. Στους 'Ελληνες, που φτάνουν τους 200.000 κατοίκους, αντιστοιχεί μιā μεραρχία με τρία συντάγματα. Η «'Ελληνική Μεραρχία του Καυκάσου» επανδρώνεται από τους 'Ελληνες που υπηρετούν στο ρωσικό στρατό. Στόχος της μεραρχίας είναι να αγωνισθεί για τη συγκράτηση του μετώπου σε περίπτωση προέλα-

47. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. 94.

48. Ε. Παυλίδης, δ.π., σσ. 98-101.

49. Ι. Τζούχα, δ.π., σ. 22.

50. Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 432.

51. Ο. Λαμψίδης, δ.π., σ. 33.

σης του τουρκικού στρατού ή να κατέβει στον Πόντο⁵². Πολιτική έκφραση της στρατιωτικής οργάνωσης των 'Ελλήνων της 'Υπερκαυκασίας είναι το «'Εθνικό Συμβούλιο 'Αντικαυκάσου»⁵³. Παρατηρούμε την ανάπτυξη σε όλη την έκταση του μικρασιατικού Πόντου και των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας μίας κοινής θέλησης, που στόχο είχε την πολιτική χειραφέτηση του ποντιακού ελληνισμού.

'Η όκτωβριανή επανάσταση και ο φιλοτουρκισμός των μπολσεβίκων

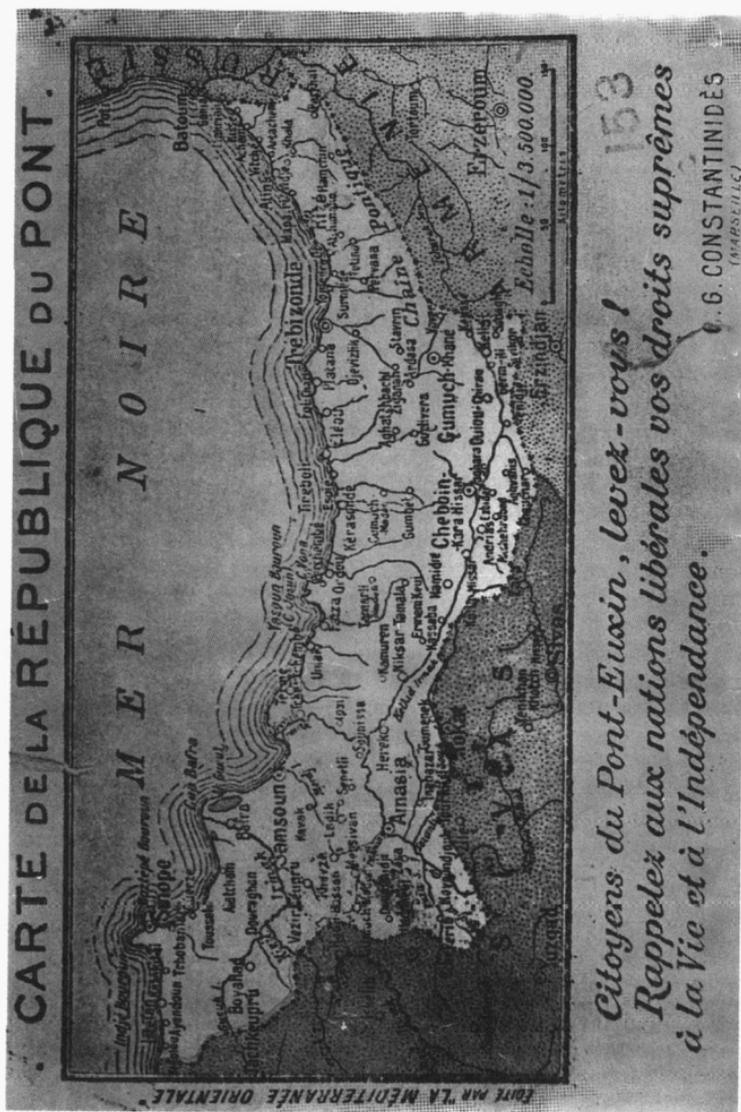
'Η όκτωβριανή επανάσταση ανατρέπει εντελώς το σκηνικό. Στηριζόμενη στα συνθήματα «άμεσος τερματισμός του πολέμου», «διανομή της γης στους άργότες», «όλη ή έξουσία στα σοβιέτ» ή ομάδα των επαγγελματιών επαναστατών που διοικεί το μπολσεβικό κόμμα διευρύνει την έπιρροή της στον κουρασμένο πληθυσμό. 'Αποφασίζει τη βίαιη ανατροπή της δημοκρατικής κυβέρνησης την ημέρα της έναρξης του συνεδρίου των Σοβιέτ, στο οποίο οι μπολσεβίκοι άποτελούσαν μειοψηφία. 'Η νέα κυβέρνηση άκολουθεί έξ άρχης φιλοτουρκική πολιτική. Προσπαθώντας να προσεταιριστεί τους μουσουλμανικούς και τουρκογενείς πληθυσμούς της ρωσικής αυτοκρατορίας διατυπώνει με τις ύπογραφές των Λένιν και Στάλιν τους νέους προσανατολισμούς της έξωτερικής πολιτικής: «'Η Κωνσταντινούπολη πρέπει να μείνει στα χέρια των 'Οθωμανών» και «'Η συμφωνία για τη διανομή της Τουρκίας (σ.τ.σ. ή μυστική άγγλορωσική συνθήκη του 1915) και την πρόσρτηση της 'Αρμενίας σκίστηκε και άκυρώθηκε.»⁵⁴

Στις 4 Φεβρουαρίου 1918 συνέρχεται στη Μασαλία το Α' Παμπόντιον Συνέδριον. Προσπαθώντας να πετύχουν την μη έπιστροφή του άνατολικού Πόντου στους Τούρκους, οι συνέδριοι στέλνουν τηλεγράφημα στον «κομισάριο έξωτερικών ύποθέσεων Τρότσκι», με το όποιο του ζητούν την ύποστήρι-

52. Α.Υ.Ε., Α/5/VI (4), άπό έκθεση του συνταγματάρχη πυροβολικού του τσαρικού στρατού Δ. Πανταζίδη που στάλθηκε στις 28-11-1918 προς τον 'Ελληνα πρόξενο στο Αικατερινοντάρ Τζανέτο. Χ. Τσέρτικ, *Στις έπάλξεις του Κάρς*, Λάρισα 1985, σσ. 67-68. Δ. Ψαθάς, *'Η γή του Πόντου*, 'Αθήνα χ.χ., σσ. 288, 430. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 47. Το Παμπόντιον Συνέδριον της Μασαλίας αναφέρεται επίσης στη στρατιωτική οργάνωση των 'Ελλήνων του Καυκάσου. Στην εισήγησή του ο Κ. Κωνσταντινίδης χαιρετίζει τη δημιουργία ελληνικής μεραρχίας στον Καύκασο με 12.000 άνδρες. Σε τηλεγράφημά του «Προς τον μέραρχον των ελληνικών μεραρχιών Καυκάσου» γράφει: «'Απανταχοί οι Πόντιοι, πλήρεις χαράς και ύπερηφανείας, χαιρετίζουν την συγκρότηση ελληνικών μεραρχιών Καυκάσου. Εύγνωμονοοσι δε δι' έμπρακτον ύποστήριξιν των έθνικών δικαιωμάτων». (Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Πραγματεία περι Πόντου*, 'Αθήνα χ.έ., σσ. 18-19).

53. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. σ. 95: 'Η άκριβής όνομασία του Συμβουλίου είναι: «'Ελληνικό 'Υπερκαυκασιανό 'Εθνικό Συμβούλιο».

54. Ι. Ντάντσερ, δ.π., σ. 370.

« Πολίτες του Ευξείνου Πόντου, ξεσηκωθείτε! Απαιτήστε από τὰ ἑλεύθερα ἔθνη τὰ ὄντα δικαιώματα στη Ζωή καὶ στὴν Ἀνεξαρτησία». Ἀ' Παμπόντιον Συνέδριον - Μασσαλία

ξη του αίτηματος της αυτοδιάθεσης των Ποντίων και της δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους «... από τα ρωσικά σύνορα μέχρι πέρα από τη Σινώπη και την ενδοχώρα»⁵⁵. 'Αλλά στις 3 Μαρτίου 1918 υπογράφεται στο Μπρέστ Λιτόφσκ η όμώνυμη συνθήκη, με την οποία οι μπολσεβίκοι παραχωρούν στη Γερμανία όλη τη Θυρκία και στην Τουρκία τις περιοχές Κάρς, 'Αρταχάν και Βατούμ. 'Ο ρωσικός στρατός εγκαταλείπει τα εδάφη του ανατολικού Πόντου ακολουθούμενος από 80.000-100.000 πρόσφυγες, στους οποίους προστίθενται άλλοι 70.000 από την περιοχή του Κάρς⁵⁶. 'Η προσφυγοποίηση δεκάδων χιλιάδων Ποντίων ενεργοποιεί τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, οι οποίες με θαυμαστό αίσθημα αλληλεγγύης αναλαμβάνουν το βάρος της συνδρομής και της περίθαλψης των προσφύγων⁵⁷.

Τὸν 'Ιούλιο τοῦ 1918 συγκαλείται στὸ Μπακού συνέδριο ἐκπροσώπων τοῦ ἐλληνισμοῦ ἀπὸ τὴ νότια Ρωσία, 'Υπερκαυκασία καὶ Πόντο. Διακηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου καὶ ἐκλέγει ἑφταμελὲς συμβούλιο, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ ὁποῖου μπαίνουν ὄλα τὰ ποντιακὰ σωματεῖα⁵⁸. 'Η ἦττα τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων ἀναζωπυρώνει τὶς ἐλπίδες τοῦ ποντιακοῦ 'Ελληνισμοῦ γιὰ ἐπίλυση τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος στὴ Μαύρη Θάλασσα. Οἱ ἀντάρτες ἀρχίζουν καὶ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὶς πόλεις, ἐνῶ ἀρχίζουν νὰ ἐπιστρέφουν καὶ οἱ ἐπιζώντες τῶν ἐκτοπίσεων στὰ ἐνδότερα καὶ οἱ δεκάδες χιλιάδες τῶν προσφύγων στὴ Ρωσία⁵⁹. Οἱ δύο ἀλληλένδετοι στόχοι, ἡ

55. Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, *δ.π.*, σσ. 18-19.

56. Χ. Σαμουηλίδης, *δ.π.*, σ. 48, 74. Δ. Ψαθάς, *δ.π.*, σ. 260, 290. Γ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 12.

57. Α. 'Αλεξανδρής, *δ.π.*, σ. 430. Ι. Λαυρεντίδης, *δ.π.*, σ. 24.

58. Α. 'Αλεξανδρής, *δ.π.*, σ. 433.

59. Δ. Ψαθάς, *δ.π.*, σσ. 261-293. Α. Αλεξανδρής, *δ.π.*, σ. 155. Γ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 251. — Β. 'Αγτζίδης, *δ.π.*, σσ. 30-34. 'Η τουρκική άποψη γιὰ τὸ κίνημα τῶν Ποντίων ἀναπαράγεται ὡς ἔξης ἀπὸ ἕνα Γάλλο ἱστορικό: «Οἱ 'Ελληνες ἀρχισαν νὰ κινῶνται ἀπὸ τὶς πρῶτες μέρες τῆς κατοχῆς. 'Επηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀλυτρωτικὴ προπαγάνδα τῆς κυβέρνησης τῶν 'Αθηνῶν, δημιουργησαν πλῆθος πατριωτικῶν ἐνώσεων καὶ ἀναγέννησαν τὴν παράδοση τῶν κλεφτῶν... Μὲ κέντρο τὸ Πατριαρχεῖο, ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι ἕνα κέντρο τῆς ἀναταραχῆς ἰδιαίτερα ζωντανό. Οἱ ἀλυτρωτιστὲς παίρνουν τὴν εὐκαιρία ποὺ ὑπάρχει λόγῳ τῆς ὑπαρξῆς στρατιωτικῶν ὁμάδων καὶ καθοδηγοῦν διάφορες ὀργανώσεις.

Μιά ἀπ' αὐτές, ἡ «Μαύρη Μοίρα», θὰ δημιουργήσῃ πολὺ θόρυβο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1919. Καθοδηγημένη ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ προξενεῖο καὶ τὸ Πατριαρχεῖο, ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ἐμφανίζεται ἐπίσημα σὰν μιὰ ἐπιτροπὴ βοήθειας τοῦς πρόσφυγες. 'Αλλὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀφοσιώνονται σὲ πράξεις λιγότερο εἰρηνικῆς. 'Οργανώνουν ὁμάδες κομιτατζήδων καὶ κατὰ καιροὺς δὲν διστάζουν νὰ στήνουν ἐνέδρες κατὰ τῶν τουρκικῶν χωριῶν... Τὰ πράγματα παρουσιάζονται περίπου ἔτσι στὴν 'Ανατολή, στὶς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες περιοχὲς μὲ μεγάλο ποσοστὸ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ. 'Η κατάρρευση τῆς Τουρκίας εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ ὑψηλὸς πυρετός. Οἱ συγκρούσεις μεταξὺ μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν δημιουργησαν σὲ λίγες βδομάδες ἑκατοντάδες θυμάτων. 'Εξῶ ἀπὸ τὶς μεγάλες πόλεις οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τάξη καὶ ἀσφάλεια. 'Η ὑπαίθριος καὶ οἱ δρόμοι τῆς ἐνδοχώρας ἀνήκουν στὶς συμμορίες τῶν παρανόμων. 'Η ἡγεία τῶν 'Ορθοδόξων, ἰδιαίτερα ὁ μη-

δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στον Πόντο και ή απόκτηση δικαιωμάτων αυτονομίας στα εδάφη της πρώην ρωσικής αυτοκρατορίας που κατοικεί συμπαγής ελληνισμός, κινητοποιούν για μιὰ άκόμα φορά τους Έλληνες της περιοχής. Στις ελληνικές περιοχές της Γεωργίας οργανώνονται ένοπλα τμήματα άμυνας. Αυτό συμβαίνει στα χωριά του Σοχούμι, της Τσάλκας κ.λ.π.⁶⁰

Τόν Νοέμβριο του 1918 συνέρχεται στο Παρίσι ή μεγάλη διάσκεψη των ποντιακών οργανώσεων. Άποφασίζεται ή όργάνωση των Έλλήνων του Πόντου. Άποστέλλεται στις συμμαχικές κυβερνήσεις ύπόμνημα με τό όποιο ζητείται ή άνεξαρτησία του Πόντου για τους Έλληνες κατοίκους του, χριστιανούς και μουσουλμάνους. Ό μητροπολίτης Χρυσάνθος, εκπροσωπώντας τις ποντιακές οργανώσεις στη συνδιάσκεψη της ειρήνης, ζητά την ίδρυση του «Αυτόνομου Έλληνικού Κράτους του Πόντου»⁶¹. Τόν Άνουνάριο του 1919 συνέρχεται στην Τιφλίδα ή «Γ' Έθνική Συνέλευση των Έλλήνων». Τά ζητήματα που άπασχολούν τη συνέλευση είναι τό προσφυγικό των Έλλήνων του Καυκάσου, ή έθνικοποίηση των σχολείων της Τσάλκας και ή άποστολή έπιτροπής στην ελληνική κυβέρνηση. Παράλληλα δημιουργείται τό «Έθνικό Συμβούλιο των Έλλήνων της Άρμενίας»⁶².

Μεγάλο πρόβλημα προκαλεί στους Έλληνες που κατοικούν στις έλεγχόμενες άπό τους μπολσεβίκους περιοχές ή άποστολή των Άνουνάριο του 1919 ένός ελληνικού έκστρατευτικού σώματος στην Όδησό. Η έκστρατεία αυτή κοστίζει βαρύτατα στις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή προκήρυξη της « Έλληνικής Κομμουνιστικής Όμάδας Όδησού» που μοιράστηκε στους Έλληνες στρατιώτες⁶³. Ένα άπό τά έπιχειρή-

---

τροπολίτης Άμάσιας Γερμανός Καραβαγγέλης και της Τραπεζούντας Χρυσάνθος, ενθαρύνουν τους έξεγερμένους και δικαιολογούν τον άγώνα τους στις διεθνείς οργανώσεις. Η «Έπιτροπή Πόντου», μιὰ όργάνωση που δημιουργήθηκε στις άρχές του αιώνα με τη βοήθεια Άμερικανών ίεραποστόλων και άπό τότε δέν σταμάτησε νά δρά για την ιδέα ενός αυτόνομου ποντιακού κράτους, αυτή ή «Έπιτροπή» ένορηστρώνει όλη την έξέγερση και χρησιμοποιεί ό,τι μπορεί άπό τις ταραχές. Διηλαδή εκδίδει έφημερίδες και φυλλάδια προπαγάνδας, δίνει διαταγές, οργανώνει συνέδρια και έπιτίθεται με αίτησεις (τό παρακάνουν) στους διπλωμάτες των μεγάλων δυνάμεων.» (P. Dumont, *Mustafa Kemal*, Βρυξέλλες 1983, σσ. 19-21).

60. Β. Άγτζίδης, *Ποντιακός Έλληνισμός. Άπό τη γενοκτονία και τό σταλινισμό στην περσετροίκα*, δ.π., σσ. 61-64.

61. Α. Άλεξανδρής, δ.π., σ. 435. Ένδιαφέρον έχουν οι έπαφές του Χρυσάνθου με τους ήγέτες των χωρών της Άνάντ. Ό Άμερικανός πρόεδρος Ούίλσον χαρακτηριστικά δήλωσε ότι «Ό Πόντος πρέπει νά γίνει ανεξάρτητος».

62. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. 95.

63. Σημαντικές είναι οι άπόψεις των Έλλήνων της Ρωσίας που έπιηρέαστηκαν άπό τις αντίστοιχες σοσιαλιστικές όσο άφορά στο Άνατολικό Ζήτημα. Σε αντίθεση με τους έλλαδίτες κομμουνιστές, ύποστηρίζουν την άποψη για την άνάγκη άπελευθέρωσης των κατεχόμενων άπό τους Όθωμανούς ελληνικών περιοχών. Χαρακτηριστική περίπτωση άποτελεί ό Γεώργιος

ματα που χρησιμοποιεί για να πείσει τους στρατιώτες να συνταχθούν με την επανάσταση είναι ότι η τσαρική Ρωσία τα συμφέροντα της οποίας υποστηρίζουν «...ήθελε να πάρει την Τραπεζούντα, την Μικρά 'Ασία και την Κωνσταντινούπολη ακόμα». Θεωρεί αυταπόδεικτα τα ελληνικά δικαιώματα στην περιοχή⁶⁴.

Στις 23 'Ιουνίου 1919 λαμβάνει χώρα στο κατεχόμενο από τους Βρετανούς Βατούμι, η πρώτη συγκέντρωση του «Διαρκούς Γενικού Συμβουλίου των Ποντίων 'Ελλήνων», το οποίο εκλέγει το «'Εθνικό Συμβούλιο του Πόντου». Το Συμβούλιο αυτό εκδίδει την εφημερίδα «'Ελεύθερος Πόντος» στο τυπογραφείο της εφημερίδας «'Αργοναύτης»⁶⁵. 'Ενα χρόνο αργότερα το Συμβούλιο μετονομάζεται σε «'Εθνοσυνέλευση των 'Ελλήνων Ποντίων» με στόχο να καταστεί κυβέρνηση εξορίας⁶⁶. 'Η επίσημη σοβιετική άποψη, που καθορίζεται από τη φιλοκεμαλική τοποθέτηση των μπολσεβίκων, θεωρεί άποφασιστική τη στρατιωτική βοήθεια που παρέχουν οι 'Ελληνες της Ρωσίας στις αντάρτικες δυνάμεις του Πόντου⁶⁷.

Στις 14 'Ιουλίου συγκαλείται στο Κάρς το Α' Συνέδριο των 'Ελλήνων της 'Αρμενικής Δημοκρατίας. Το συνέδριο αποφασίζει «να απαιτήσει από την άρμενική κυβέρνηση δικαιώματα αυτοδιοίκησης του ελληνικού πληθυσμού της 'Αρμενίας με διεύρυνση των δικαιωμάτων και λειτουργιών του 'Εθνικού Συμβουλίου. Οί 'Ελληνες της 'Αρμενίας θα υποστηρίξουν την άρμενική κυβέρνηση στο μέτρο που και η κυβέρνηση θα υπερασπίσει τα συμφέροντα και τη ζωή της ελληνικής δημοκρατίας (σ.τ.σ. έννοει τις αυτόνομες ελληνι-

---

Σκληρός από την Τραπεζούντα, ο οποίος είχε πάρει μέρος στην άποτυχημένη επανάσταση του 1905 και θεωρείται ο πρώτος εισηγητής του διαλεκτικού υλισμού ως μεθόδου μελέτης της νεοελληνικής κοινωνίας. Διατυπώνει την άποψη ότι το κοινωνικό ζήτημα στην 'Ανατολή εκφράζεται από τη σύγκρουση των τουρκικών και των μη τουρκικών στοιχείων. Θεωρεί ότι τα μη τουρκικά στοιχεία εκφράζουν τα ριζοσπαστικά άστικοδημοκρατικά κινήματα έναντι του τουρκικού στρατιωτικοφεουδαρχικού συστήματος (Β. 'Αγτζίδης, δ.π., σσ. 80-99, 137).

64. Ε. Παυλίδης, δ.π., σσ. 57-60. Β. 'Αγτζίδης, δ.π., σσ. 80-89. Χαρακτηριστικό της αντιμετώπισης του ποντιακού ζητήματος από τους 'Ελλαδίτες πολιτικούς αποτελεί η δήλωση του Ε. Βενιζέλου στις 14 'Ιανουαρίου 1919 στην εφημερίδα *Sunday Times* ότι δεχόταν με προθυμία να συμπεριληφθεί ο Πόντος στην 'Αρμενία. 'Ο Βενιζέλος πληροφόρησε τον πρόεδρο Ούιλσον ότι, παρόλο που οι 'Ελληνες Ποντίοι επιθυμούσαν τη δημιουργία ανεξάρτητης δημοκρατίας, ο ίδιος αντίταχθηκε απόλυτα στην ίδρυση μικρών και αδύνατων ελληνικών κρατιδίων στην Μικρά 'Ασία. Στο πρώτο υπόμνημα που παρουσίασε στη Διάσκεψη της Ειρήνης με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1918, είχε προτείνει την ένσωμάτωση του Πόντου στην 'Αρμενία. (Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 400).

65. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 85.

66. Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 434.

67. «Στους 'Ελληνες της Ρωσίας έδωσαν όπλα που πήραν από τον 'Εμβέρ πασά. Στα όρεϊνά χωριά των 'Ελλήνων εμφανίστηκαν άποθήκες με όπλα, βόμβες, πυλοβόλα, στολές και έτσι οι ομάδες του Πόντου κατέλαβαν τις διαβάσεις στα βουνά...» (Γ. 'Ιλιτσώφ, *Τουρκικό Καραβάνι*, (ρωσ.), Λένινγκραντ 1981, σ. 233).

κές περιοχές στο έσωτερικό τής Ἀρμενίας) και ἐφόσον δὲν θὰ παραβιαστοῦν τὰ δημοκρατικά τους δικαιώματα»⁶⁸. Ἐπειδὴ τὰ ἑλληνικά χωριά τής Κιόλιας, τοῦ Χορσάν και τής Ὀλτης βρίσκονται σὲ κατάσταση πολέμου μὲ τοὺς Κούρδους τής περιοχῆς, τὸ συνέδριο ἀποφασίζει νὰ μὴν ἀποδεχτεῖ τὴν ἐπιστράτευση τῶν Ἑλλήνων ποὺ προωθεῖ ἡ ἄρμενικὴ κυβέρνηση. Προτείνει τὴν τοπικὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς κυβέρνησης. Ἐπίσης ἀποφασίζει τὴν ὑπαγωγή τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀρμενίας στὴ μητρόπολη Τραπεζούντας. Μεταξὺ τῶν προτάσεων γιὰ τὸν τρόπον ὑλοποίησης τῶν ἀποφάσεων ἀκούγεται και ἡ πρόταση χρήσης «τρομοκρατίας». Στὴ πολυσεβικικὴ ἐξέγερση ποὺ ξεσπᾶ λίγο ἀργότερα — γιὰ νὰ κατασταλεῖ ἀμέσως— στὸ Κὰρς και στὴν Ἀλεξανδρούπολη (ἀργότερα ὀνομάσθηκε Λενινάκων) συμμετέχουν πολλοὶ Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων και μέλη τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Οἱ συλληφθέντες Ἕλληνες γλύτωσαν τὸ θάνατο μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ ὑπευθύνου τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης⁶⁹.

Στὴ Γεωργία παρατηρεῖται ἐπίσης πολιτικὴ παρέμβαση τῶν Ἑλλήνων. Ὑπάρχει συγκροτημένη ἑλληνικὴ ὁμάδα μενσεβίκων μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τῆς τὸ Γιάννη Πασαλίδη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπὸ τὰ ἰδρυτικά μέλη τῆς Δημοκρατίας τῆς Γεωργίας και καταλαμβάνει και θέση στὴν κυβέρνηση⁷⁰.

Ἡ ἑλλαδικὴ στάση και ἡ ἥττα τοῦ ποντιακοῦ κινήματος

Στὸν ἴδιο τὸν Πόντο ἡ κατάσταση χειροτερεῖ διαρκῶς. Μετὰ τὴν ἀπόβαση τοῦ Κεμάλ στὶς 19 Μαΐου 1919 στὴ Σαμφούντα οἱ συγκρούσεις ἀρχίζουν νὰ πολλαπλασιάζονται. Οἱ ἐκκλήσεις τῶν Ποντίων ἀνταρτῶν γιὰ στρατιωτικὴ βοήθεια μένουν ἀναπάντητες ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση⁷¹. Οἱ

68. Χ. Σαμουηλίδης, ὁ.π., σ. 118.

69. Χ. Σαμουηλίδης, ὁ.π., σσ. 116, 125, 130. Μὲ βάση τις μαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀρμενίας, οἱ περισσότεροι ποὺ ἐντάχθηκαν στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα συνελήφθηκαν και θανατώθηκαν ἀπὸ τις σταλινικὲς ἀρχὲς τὸ 1937.

70. Γ. Δ. Νισύριος, *Γιάννης Πασαλίδης*, Θεσσαλονικὴ χ.χ., σ. 31.

71. Σὲ ἐπιστολὴ ποὺ στέλνουν οἱ Πόντιοι ἀντάρτες τὸν Αὐγούστο τοῦ 1919 ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «Ἐνεργώντας κατόπιν ἐντολῆς τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀντάρτικων ὁμάδων τῆς ἰδιαίτερας μας πατρίδας ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐλευθερία και τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Πόντου σὲ ἀνεξάρτητὴ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία σὰς γνωρίζουμε τὰ ἀκόλουθα: Ὡς γνωστό, ἀπὸ πενταετίας ἤδη, ἐπαναστάτησαν τὰ τέκνα τοῦ Πόντου και ἀγωνίζονται κατὰ τοῦ τουρκισμοῦ μὲ δικούς τους ἀρχηγούς... Ἐπιβάλλεται νὰ τοὺς χορηγηθοῦν ἐνδύματα και σκεπάσματα... Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχει μεγάλη ἀνάγκη ἀποστολῆς φαρμάκων, ἐπιδέσμων κ.λπ. χρειωδῶν γιὰ τοὺς τραυματίες. Ἐχομε ἐπίσης μεγάλη ἀνάγκη ὀπλων, πολυβόλων και μυδραλιοβόλων μὲ ὅλα τους τὰ ἐξαρτήματα. Γι' αὐτὸ δηλώνουμε ὅτι θέλουμε νὰ στείλουμε μὲ δικές μας δαπάνες ἐδῶ δύο ἄνδρες γιὰ ἐξάσκηση...» Δυστυχῶς τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν μπόρεσε νὰ κατανοήσει τὴ δυναμικὴ τοῦ ποντιακοῦ

σύμμαχοι κρατούν άρνητική στάση άπέναντι στο ποντιακό κίνημα⁷². Οί έξελιξεις αυτές όδηγούν τους Πόντιους στη διερεύνηση τών πιθανοτήτων συμμαχίας με τά έθνικά κινήματα τής περιοχής. Ό Χρύσανθος, έκπροσωπώντας τις ποντιακές όργανώσεις, πηγαίνει πρώτα στην Τιφλίδα για συνομιλίες με τους Γεωργιανούς ήγέτες και κατόπιν στην άρμενική πρωτεύουσα Έριβάν. Έκει ύπογράφεται συμφωνία άπό τόν Έρμενίο πρωθυπουργό Χατισιάν και τό μητροπολίτη Χρύσανθο. Ό συμφωνία προβλέπει έλληνοαρμενική όμοσπονδία και έλληνική στρατιωτική βοήθεια πρós τους Έρμενίους μαχητές⁷³. Τά δύο μέρη δέν καταφέρνουν νά συμφωνήσουν στις λεπτομέρειες. Οί Έλληνες προτείνουν συνομοσπονδία Πόντου-Έρμενίας, ενώ οί Έρμενίοι άντιπροτείνουν την εισδοχή του Πόντου στο κράτος τής Έρμενίας⁷⁴. Τό γεγονός αυτό, συνδυασμένο με την άρνηση τών Άγγλων νά έπιτρέψουν την άπόβαση έλληνικού στρατού στον Πόντο και τή δημιουργία ποντιακού στρατού, άπομακρύνει τά δύο μέρη.

Σύντομα ό έθνικιστικός στρατός τών Τούρκων άρχίζει τις έχθροπραξίες με τους Έρμενίους. Έχοντας καλύτερα έξοπλισμένες μονάδες γρήγορα καταλαμβάνει τό Κάρς και τήν Άλεξανδρούπολη (Λενινακάν). Στην Έρμενία επικρατεί ή έντύπωση ότι ύπάρχει κοινό σχέδιο Τούρκων και μπολσεβίκων⁷⁵. Λίγο πριν άπό τήν ήττα τών Έρμενίων ό Λένιν στέλνει μιá μεγάλη ομάδα μπολσεβίκων, άπό τους όποιους οί περισσότεροι είναι Άμψάζιοι κομμουνιστές. Ένας άπό αυτούς θά έξομολογηθεί άργότερα ότι είχε πάει στην Τραπεζούντα (για νά συναντηθεί με Τούρκους φυσικά) σέ «...ειδική άποστολή του Λένιν για νά έκπληρώσει ένα μεγάλο σκοπό»⁷⁶.

άγώνα. Καμμιά βοήθεια δέν στέλνεται στους Έλληνες άντάρτες του Πόντου. Στόν Πειραιά φορτώνεται ένα πλοίο με όπλα και πυρομαχικά για νά άποσταλεί στην Άμισό, τό όποιο όμως δέν ξεκινά ποτέ. Τήν έγκατάλειψη αυτή οί Πόντιοι άντάρτες τήν άποτύπωσαν στά τραγούδια τους: «Στά βουνά τής Πάφρας / οί πληγωμένοι είναι πολλοί. / Μήν έρθεεις, γιατρέ, μήν έρθεεις, / δέν ύπάρχει έλπίδα νά σωθούν. / Έκτός άπό τό Θεό / δέν έχουν κανένα άλλο προσάτη. / Κρίμα στους Έλληνες που χάθηκαν άδίκαι!» (B. Άγτζίδης, δ.π., σσ. 36-38).

72. Τό Νοέμβριο του 1919 ό συνταγματάρχης Δ. Καθενιώτης πρότεινε στο Βρετανό πρεσβευτή στην Άθήνα νά άποσταλεί στο Βατούμι τό τάγμα Ποντίων που είχε δημιουργηθεί στά πλαίσια του έλληνικού στρατού. Τόν Ιανουάριο επανέλαβε τις προτάσεις στο Βρετανό Άρμοστή του Βατούμι για μιá έλληνοβρετανική επέμβαση κατά τών Τούρκων έθνικιστών και τών μπολσεβίκων. Ό πρόταση αυτή συνάντησε τήν άρνηση τής βρετανικής πλευράς. (A. Άλεξανδρής, δ.π., σ. 446).

73. Τό στρατιωτικό σκέλος τής συμφωνίας ύπογράφηκε άπό Έρμενίους άξιωματικούς και τόν συνταγματάρχη Δ. Καθενιώτη. Ό στρατιωτική συμφωνία όριζε ότι τά έλληνικά στρατεύματα που θά άποβιβάζονταν στην Τραπεζούντα θά προχωρούσαν ως τό Έρζερούμ για προστασία του έλληνικού στοιχείου, ενώ ό άρμενικός στρατός θά υπερασπιζόταν τά σύνορα του Καυκάσου. (Δ. Καθενιώτης, «Έκθεσις τών ενεργειών μου σχετικώς με τό ζήτημα του Πόντου», στο O. Λαμψίδης, *Οί Έλληνες του Πόντου ύπό τους Τούρκους (1461-1922)*, Άθήνα 1957, σσ. 51-53).

74. Γ. Βαλαβάνης, δ.π., σσ. 30-35.

75. X. E. Κάρρ, *Ίστορία τής Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923*, τ. 2, Άθήνα 1977, σ. 45.

76. Σ. Λακόπα, *Ότσέρκι Πολιτίτσκαγια Ίστόρια Άμψάζι, Σοχούμι* 1990, σσ. 81-82.

Στην Ελλάδα η κυβέρνηση απορρίπτει την αγωνιώδη πρόταση των Ποντίων για επέμβαση, τη χρηματοδότηση της οποίας θα αναλάμβαναν οι ίδιοι⁷⁷. Λίγους μήνες αργότερα (3 Ιουνίου 1920) ο συνταγματάρχης Δ. Καθενιώτης προτείνει τη στρατιωτική επέμβαση του ελληνικού στρατού στον Πόντο με στρατηγικό στόχο τη δημιουργία ελληνικού κράτους και την αποκοπή του δρόμου επικοινωνίας Τούρκων-μπολσεβίκων⁷⁸. Ο Ε. Βενιζέλος αλλάζοντας άποψη ανακοινώνει στον Λούδ Τζώρτζι το σχέδιό του για επέμβαση στον Πόντο με στόχο τη δημιουργία ελληνικού κράτους, στα όρια που του είχε περιγράψει ο Κ. Κωνσταντινίδης το 1917⁷⁹.

Στις 14 Νοεμβρίου 1920 ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές. Η φιλοβασιλική παράταξη κερδίζει την εξουσία δίχως να έχει κανένα σχέδιο για τον Πόντο, ούτε καν για την Μικρά Ασία. Το καλοκαίρι του 1921 οι ποντιακές οργανώσεις ζητούν για τελευταία φορά τη στρατιωτική επέμβαση στον Πόντο. Έχουν συγκεντρώσει 100.000 λίρες για χρηματοδότηση της επιχείρησης. Το αίτημα των Ποντίων δεν παίρνει καμμία απάντηση. Την ίδια περίοδο οι μπολσεβίκοι επεκτείνουν την επιρροή τους στον Καύκασο αποκόπτοντας τους δρόμους εφοδιασμού των ανταρτικών οργανώσεων. Υπάρχουν ακόμα και καταγγελίες για παράδοση συλλαμβανομένων ανταρτών στους Τούρκους⁸⁰. Η ήττα του ελληνικού στρατού στην Μικρά Ασία επικυρώνει την

77. Χ. Σαμουηλίδης, *Η Ιστορία του ποντιακού Έλληνισμού*, Αθήνα 1985, σ. 264. Ο Ι. Σταυριδάκης, πολιτικός εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στον Πόντο και στον Καύκασο, με υπόμνημά του από την Τιφλίδα θεωρεί ρεαλιστική και επιβεβλημένη την ελληνική επέμβαση στον Πόντο και προτείνει την αποστολή ελληνικού στρατού στην περιοχή με στόχο την άπελευθέρωση μιás «ελληνικής επαρχίας, οία ο Πόντος», την περικύκλωση του τουρκικού στρατού και την επιβεβαίωση του ρόλου της Ελλάδας στο χώρο της Υπερκαυκασίας. (J. K. Hassiotis, *Shared illusions: Greek-Armenian co-operation in Asia Minor and the Caucasus (1917-1922)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 179-181).

78. Δ. Καθενιώτης, δ.π., σσ. 93-94.

79. Α. Άλεξανδρής, δ.π., σ. 453. Είναι πολύ περίεργο το γεγονός της έλλειψης σαφούς άποψης για τον Πόντο από την έλλαδική πλευρά. Το γεγονός αυτό άκέρωσε ένα μεγάλο πλεονέκτημα που πιθανότατα θα όδηγούσε στην ελληνική νίκη στη Μικρά Ασία. Γιατί οι ρεαλιστικές προτάσεις των Ποντίων άποσιωπώνται και δεν θεωρούνται συμβατές με την πολιτική των Άθηνών; Νομίζω ότι την άπάντηση τη δίνει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ό όποιος άναλυεί την ουσία της πολιτικής του έθνικού κέντρου που συνοψίζεται στο στρατηγικό στόχο της ταύτισης των όριων του κράτους με το έθνος μόνο μέσα από τη σταδιακή επέκταση των συνόρων του ένος και μοναδικού κράτους. Κάθε άλλη προοπτική άπελευθέρωσης των άλύτρωτων ήταν έξω από την όπτική του έθνικού κέντρου. Αυτή ήταν και ή περίπτωση του Πόντου. Ο Κιτρομηλίδης καταλήγει: «Ο έθνικιστικός μεγαλοϊδεατισμός όμως, άλλά και το κλίμα της εποχής που εύνοουσε την ένοποίηση και τη δημιουργία μεγάλων έθνικών κρατών, ενίσχυσαν την ένωτική κατεύθυνση. Η τάση αυτή ήταν τόσο ίσχυρή, ώστε στην περίπτωση του Πόντου ύπονόμευσε την έπιδωξη της ανεξαρτησίας, που ίσως διασφάλιζε την έπιβίωση του ελληνισμού στην άρχαία του κοιτίδα». (Π. Κιτρομηλίδης, «Τό ελληνικό κράτος ως έθνικό κέντρο», δ.π., σσ. 150, 161).

80. Δ. Κελεκίδης, δ.π., σσ. 215-220. Η παράδοση των Ποντίων ανταρτών στους Τούρκους

κυριαρχία τῶν Τούρκων στό χῶρο. Ἐνα χρόνο μετά τή Συνθήκη τῆς Λωζάνης ὑπάρχουν ἀκόμα Ἑλληνες ἀντάρτες στό ποντιακό βουνά. Ὅσοι ἐπιζοῦν καταφεύχουν στή Σοβιετική πλέον Ἐνωση. Συνεχίζουν εἰρηνικά τή ζωή τους, ἔχοντας ὁμως ζωντανές τίς μνήμες τοῦ ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἡ ἀναλυτική παρουσίαση τοῦ κινήματος ἀνεξαρτησίας τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου εἶχε ὡς στόχο νά ἀναδείξει τήν πολιτική ἀλλά καί ἔθνογραφική ἐνότητα τοῦ Πόντου, τῆς Νότιας Ρωσίας καί τῆς Ὑπερκαυκασίας. Τό κέντρο τοῦ ποντιακοῦ κινήματος βρισκόταν μέσα στή Ρωσία. Ὁ μικρασιατικός Πόντος ἦταν ἡ ἑλληνική μητρόπολη τῆς Μαύρης Θάλασσας, στή χειραφέτηση τῆς ὁποίας στόχευε ὁ ἑλληνισμός τῆς Ρωσίας καί τοῦ Καυκάσου. Ἡ δημιουργία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καί ἡ βίαιη ἔνταξη τῶν δημοκρατιῶν τῆς Ὑπερκαυκασίας στό σύστημα ἐπιρροῆς τῶν μπολσεβίκων ἀπέκρωαν τὸ χῶρο τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου ἀπ' αὐτὸν τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας, ἐνῶ ἡ ἑλληνική ἀστική τάξη ἐξαφανίστηκε. Ἡ κληρονομιά ὁμως τοῦ αἰτήματος αὐτοδιάθεσης τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Μαύρη Θάλασσα διαμόρφωσε τὴ συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς.

Οἱ Πόντιοι στή Σοβιετική Ἐνωση

Οἱ πολιτικές καί οικονομικές συνθήκες ποῦ διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν μπολσεβίκων καθορίζουν τὴν πορεία τοῦ πληθυσμοῦ⁸¹. Στὴν πολυεθνική Σοβιετική Ἐνωση τὸ ζήτημα τῶν ἐθνοτήτων βρίσκεται τὴν πρώτη περίοδο στό ἐπίκεντρο τοῦ προβληματισμοῦ. Τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ προοδευτικές ἀπόψεις τοῦ Λένιν γιὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα διαμορφώνουν τὴν ἀσκούμενη πολιτικὴ⁸². Οἱ Ἑλληνες ποῦ παραμένουν στή Σοβιετικὴ Ἐνωση

εἶναι ἀπολύτως αἰτιολογημένη στή σοβιετικὴ ἱστοριογραφία. Οἱ ἀντάρτικες ὁμάδες τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου παρουσιάζονται ὡς «...στρατιωτικὲς ὁμάδες ληστῶν καί δολοφόνων». (Γ. Ἰλιτσώβ, ὅ.π., σ. 223).

81. Τὴν περίοδο τοῦ «πολεμικοῦ κομμουνισμοῦ» ἐπιχειρήθηκε ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μπολσεβίκικων ἀπόψεων γιὰ τὴν οἰκονομία καί τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας μὲ τὴν κρατικοποίηση τῆς γῆς καί τὴν κατάργηση τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Ἡ ἀποτυχία αὐτῶν τῶν μεταρρυθμίσεων ὀδήγησε στὴν υἱοθέτηση τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς (ΝΕΠ). Στὰ πλαίσια τῆς ΝΕΠ ἐπιτράπηκε ἡ μικρὴ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία καί ἡ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς. Ἡ περίοδος, ποῦ διάρκεσε ὡς τὸ 1928, ἀποτελέσει τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς καί τῆς εὐημερίας τῶν Ποντίων. (Β. Ἀγτζίδης, ὅ.π., σσ. 141-146).

82. Τὴν πρώτη περίοδο τονίζεται τὸ στοιχεῖο τῆς «ἀπελευθέρωσης τῶν ἐθνοτήτων» ἀπὸ τὸ «βαρὸ πῶδι τῆς ρουσικῆς αὐτοκρατορίας καί τῶν ντόπιων τσιφλικῶδων». Ἐπισημαίνεται πᾶς στὰ μέρη τοῦ Καυκάσου «οἱ περισσότερες ἀγροτικὲς ἐξεγέρσεις εἶχαν ἐθνικὸ χαρακτήρα». Ὑπάρχουν ἄρθρα ποῦ τονίζουν: «Ἡ Ὀχτωβριανὴ Ἐπανάσταση ἀπ' τίς πρώτες μέρες τῆς ὑπαρξῆς τῆς διακήρυξε: 1) Ἰσότητα καί κυριαρχία τοῦ λαοῦ τῆς Ρωσίας, 2) Δικαίωμα λεφτερου ἀυτοκαθορισμοῦ ὡς τὴν ξεχωριστὴ δημιουργία ἀνεξάρτητης δημοκρατίας, 3) Νά καταργηθοῦν

μπορούν να υπολογιστούν σε 300.000-440.000 άτομα περίπου, των οποίων το 80% είναι αγρότες⁸³.

Ἡ ποντιακή κοινωνία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, μετὰ τὴν ἀναχώρησή ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν περίοδο 1919-1922, βρέθηκε ἀπογυμνωμένη ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς. Ἡ νέα «ἐλίτ» τῶν διανοουμένων ποὺ δημιουργήθηκε στὶς μετεπαναστατικὲς συνθήκες προσπάθησε νὰ συνδυάσει τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ «μόρφωση τοῦ λαοῦ» μετὴν ἰδεολογία ποὺ κυριαρχοῦσε τότε. Ἔτσι διαμορφώνεται ἡ σοβιετικὴ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία παρουσιάζει μεγάλη ἀνάπτυξη, καθὼς καὶ ἡ ὑπόλοιπη πολιτιστικὴ ζωὴ. Ἡ διανόηση αὐτῆ, ποὺ ἀφετηρία ἔχει τοὺς Σκληρό, Πασαλίδη, Φωτιάδη⁸⁴ κ.λπ., προσπαθεῖ νὰ διατυπώσει μιὰ μολοσεβικικὴ ἑρμηνεία τῶν ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων. Τὸ 1921 ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποτρέψει τὸ ρεύμα μετανάστευσης πρὸς τὴν Ἑλλάδα «...ποὺ ὑποκινούσανε διάφορα ἀντεπαναστατικὰ στοιχεῖα, ἐνάντια στὶς συκοφαντίες τοῦ μπουρζουάδικου τύπου τῆς Ἑλλάδας»⁸⁵.

Ἡ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων ἐκπαιδευτικῶν γιὰ συγκρότηση μιᾶς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἐντείνεται⁸⁶. Τὰ προβλήματα συζητιοῦνται σε συνέδρια. Τὸ ἐπίκεντρο τῆς ὅλης προσπάθειας βρισκεται στὴ Νότια Ρωσία, στὴν

ὄλα τὰ ἐθνικοθρησκευτικὰ προνόμια, 4) Ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων καὶ ἐθνογραφικῶν ὁμάδων στὸ ρουσικο ἔδαφος.» (Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σσ. 150-1).

83. Α. Karpozilos, «Pontic Culture in the USSR between the Wars», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991), σσ. 364-371. Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σ. 125.

84. Ὁ Γεώργιος Φωτιάδης ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ μορφή στὸ χῶρο τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Γράφει τὸ 1905 τὸ θεατρικὸ ἔργο «Ὁ Λαζάραγας» ἢ «Τὰ σκοτάδια» στὴν ποντιακὴ διάλεκτο, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ ἀντικαπιταλιστικὸ ἔργο, ποὺ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς συμμετοχῆς του στὴν ἀποτυχημένη ἐξέγερση τοῦ 1905.

Ἡ ὁμάδα αὐτῆ τῶν Ποντίων ποὺ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς νέες ἰδέες ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἔφυγαν ἀπὸ τὸν Πόντο γιὰ σπουδὲς σὲ ρωσικὰ πανεπιστήμια. Σχεδὸν στὴν πλειοψηφία τοὺς συμμετέχουν στὴν ἐξέγερση τοῦ 1905. Ἡ ἐπαφὴ τοὺς μετὶς νέες ἰδέες γίνεται κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Πλεχάνωφ. (Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σ. 138).

85. Τὸ κείμενο ἦταν γραμμμένο στὸ εἰκοσαγράμματο ἀλφάβητο (Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σ. 147).

86. Στὴν προσπάθεια αὐτῆ ἐντάσσονται καὶ κάποιοι Ἑλλαδίτες διανοούμενοι, οἱ ὁποῖοι βλέπουν τὰ δημοτικιστικὰ τοὺς ὁράματα νὰ ὑλοποιοῦνται. Ὁ Μανώλης Τριανταφυλλίδης καὶ ὁ Δημήτρης Γληνὸς ἀναφέρονται θετικὰ στὴν προσπάθεια αὐτῆ. Ὁ δάσκαλος Ἰορδάνης Ἰορδανίδης (πρόσφυγας στὴν Ἑλλάδα τὸ '22 ἀπὸ τὴν Καππαδοκία), μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δημοτικιστικοῦ περιοδικοῦ «Ἀναγέννηση» μαζὶ μετὶς τοὺς Γληνὸ, Βάρναλη, Ἰμβριώτηδες κ.ἀ., κυνηγημένος ἀπὸ τὴν ἀστυνομία γιὰ τὶς ἰδέες του καταφεύγει τὸ 1935 στὴν Ὀδησσό. Τὴν ἴδια χρονιά πηγαίνει στὸ Ροστόβ δπου καὶ ἐντάσσεται στὴν ὁμάδα τοῦ «Κομμουνιστὶ» ὡς ὑπεύθυνος ἐκπαιδευτικῶν θεμάτων. Ἐκτοτε δὲν ὑπάρχει καμμιά πληροφορία γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ἰορδανῆ Ἰορδανίδη. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι συλλαμβάνεται καὶ ἐκτελεῖται ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ σταλινικοῦ καθεστώτος ὅπως ὄλα τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ «Κομμουνιστὶ». (Α. Καρπόζηλος, «Τὸ ἐκδοτικὸ "Κομμουνιστὶς"», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 42 (1991), σ. 66. Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σσ. 177-178).

κοιλιάδα του Κουμπάν, περιοχής της πόλης Κρασνοντάρ⁸⁷. Έδω λειτουργεί το μεγαλύτερο ελληνικό τυπογραφείο της Σοβιετικής Ένωσης, ο «ΚΟΜΥΝΙΣΤΗΣ»⁸⁸, στο οποίο εκδίδεται η ομώνυμη εφημερίδα. Η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης είναι πολύ μεγάλη⁸⁹.

Στις 10 Μαΐου 1926 αποφασίζεται σε συνδιάσκεψη Έλλήνων διανοουμένων ή καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη θέση της καθαρεύουσας και η αντικατάσταση του κλασικού αλφαβήτου από το εικοσαγράμματο. Η απόφαση αυτή δεν ικανοποιεί τους ριζοσπάστες διανοούμενους λόγω της αποσπασματικής, όπως θεωρούν, αντιμετώπισης του γλωσσικού ζητήματος⁹⁰. Η ομάδα των Ποντίων διανοουμένων, που είναι συσπειρωμένοι γύρω από τον ελληνικό εκδοτικό οίκο του Ροστόβ επί του Ντόν «Κομμουνιστής», θεωρεί ότι οι ελληνικές γλώσσες είναι περισσότερες από μία και κατά συνέπεια η γλώσσα των Έλλήνων της ΕΣΣΔ δεν είναι η δημοτική, αλλά η ποντιακή⁹¹.

87. Στις πόλεις και στα χωριά της Νότιας Ρωσίας που υπάρχουν Έλληνες ιδρύονται «Λέσχες Νατσμέντ» (από το «νατινάλονγε μεντισισβό» που θα πει «εθνική μειονότητα») που γίνεται συστηματική πολιτική και επιμορφωτική δουλειά μεταξύ των Έλλήνων. (Δ. Έρισμέσος, «Η πολιτιστική δουλειά με τις μάζες των εργαζόμενων Έλλήνων», (ρωσ.), εφημ. *Κολχόζνοε Τσερνομόρια*, άρ. 85, 14 Ιουνίου 1937).

88. Απόστολος και Μάρθα Καρπόζηλου, «Έλληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση: Το εκδοτικό «Κομμουνιστής», *Άρχειον Πόντου*, τ. 42 (1991), σ. 60. Στο 24γράμματο αλφάβητο ή λέξη «ΚΟΜΥΝΙΣΤΗΣ» γράφεται «ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΗΣ». Βλ. παρακάτω για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

89. «Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή της λενινιστικής εθνικής πολιτικής που προκάλεσε μία ουσιαστική άνοδο τόσο του εθνικού πολιτισμού των Έλληνοποντίων του Καυκάσου όσο και των Έλλήνων άλλων περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης... Μεγάλωνε συνεχώς ο αριθμός των ελληνικών σχολείων, καθώς και η κατάρτιση εκπαιδευτικών για τα σχολεία της κατώτερης και της μέσης εκπαίδευσης.» (Θ. Κεσοίδης, «Έν αρχή ήσαν οι Έλληνες. Οι Έλληνοπόντιοι του Καυκάσου και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα», εφημ. *Νέα της Μόσχας*, Νοέμβριος 1988, σσ. 22-3).

90. «Όλοι θυμούνται τη μεταρρύθμιση που έκανε στη γλώσσα μας στο 1926, 10 του Μάη, ή Πανσυνεδσμική σύσκεψη, όπου μαζεύτηκαν αντιπρόσωποι από τους Έλληνες εργαζόμενους στο μωρφωση. Αυτή η μεταρρύθμιση γκρέμισε την τεχνητή γλώσσα «καθαρεύουσα» και την ιστορική ορθογραφία, πάνω στα όποια μάθαιναν μέχρι τότε στα σχολεία... Στη θέση τους ή σύσκεψη έβαλε τη φωνητική ορθογραφία και τη δημοτική, δηλαδή τη γλώσσα που μιλούν στην Ελλάδα... Όπως ήσαν τότε οι συνθήκες, η συνδιάσκεψη δεν μπόρεσε να λύσει ριζικά το γλωσσικό ζήτημα. Η σύσκεψη έστειλε στο γκρεμό και στον άγριοστο την άγρινητή, τη νεκρή καθαρεύουσα και έβαλε στον τόπο της τη δημοτική, γλώσσα ζωντανή, άλλ' όμως ζωντανή όχι για τις δικές μας μάζες, επειδή αυτή τη γλώσσα μιλούσαν και μιλούνε όχι οι εργαζόμενες μάζες του Σοβιετικού Συνδέσμου, αλλά οι κατομερίτες Έλληνες κάτω στην Ελλάδα.» (Κ. Τοπχαράς, *Ιγρματικι τι ρομεικνι τι ποντικνι τι γλωσσας*, Ροστόβ επί του Ντόν 1932, σσ. 17-23. Η μεταφορά από την ποντιακή και το 20γράμματο αλφάβητο στη δημοτική και στο 24γράμματο έγινε από τον συντάκτη αυτού του κειμένου).

91. Η άποψη που υποστηρίζει την εισαγωγή της ποντιακής στην εκπαίδευση και έκανε έντονο αγώνα για τρία χρόνια μέχρι να παρθεί η τελική απόφαση, με άρθρα στην εφημερίδα «Κομμουνιστής» περιγράψε απόλυτα τους στόχους της: «Ενάντια στο ροβινιζμο στο γλωσσικον

Ένας από τους ένθερμους υποστηρικτές της εισαγωγής της ποντιακής στην εκπαίδευση είναι και ο Χριστόφορος Κατσάλοφ, πρόσφυγας από το Κάρς, ιδεαλιστής επαναστάτης, μέλος του Κόμματος και αρχισυντάκτης του εκδοτικού «Κομμουνιστής» («Κομμουνιστής»). Την τραγική του πορεία θά τη δούμε στο τέλος αυτής της εισήγησης. Η θέση των «ποντιϊστών» διατυπώθηκε ολοκληρωμένα το 1932 με την έκδοση της «Γραμματικής της Ρωμείκης Ποντιακής Γλώσσας» («*Ι γραμματικι τι Ρομείκυ τι Ποντεικυ τι Γλώσας*») του Κώστα Τοπχαρά και συνδυάζεται με τα καθήκοντα για την «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Παρατηρούμε ότι κατά την τριχρονή περίοδο της σκληρής ιδεολογικής πάλης μεταξύ των δύο τάσεων, ή ομάδα που ήταν συσπειρωμένη γύρω από το εκδοτικό «Κομμουνιστής» δεν συνέδεσε σε καμμία περίπτωση την ύπαρξη πολλών, όπως πίστευε, ελληνικών γλωσσών (μαριουπολίτικα, ποντιακά, δημοτική) με αντίστοιχες εθνικές διαφοροποιήσεις. Δηλαδή διακήρυξε δίχως καμμία επιφύλαξη το ενιαίο του ελληνικού έθνους⁹².

Η όριστική απόφαση για το γλωσσικό ζήτημα πάρθηκε τον Άπριλιο του 1934 σε συνέδριο Έλλήνων από όλες τις περιοχές της ΕΕΣΔ⁹³. Αποφασίστηκε η καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής στην εκπαίδευση, ενώ παράλληλα επιτράπηκε η χρήση των τοπικών ελληνικών διαλέκτων στην

ζιτιμαν», *Κομμουνιστής*, 15 Οκτωβρίου 1931, No. 114 (775). «Καταστρεφτικον χτίπεμαν ιν άγεγνύραν τι τακτικυ τι τυςμάνεμυν! Αγα ρίζας ναβγάλομε το πυρζιάδικον το λιπεραλισμον», έφημ. *Κομμουνιστής* 4 (788), 12 Ίανουαρίου 1932. — Χ. Κατσάλοφ, «Το γλωσσικον ζιτιμαν», δ.π., 43 (1064), 27 Άπριλίου 1934.

92. Στο φύλλο της έφημ. *Κομμουνιστής* 4 (788), 12 Ίανουαρίου 1932, ύπάρχει σαφέστατη τοποθέτηση περί του ενιαίου του ελληνικού έθνους. Η τοποθέτηση αυτή είναι πάρα πολύ σημαντική, γιατί η διακηρυγμένη θέση και πρακτική του σταλινικού καθεστώτος την ίδια περίοδο είναι να έντοπίζονται και οι πιο άσημαντες διαφορές σε έθνότητες που είχαν χώρο άναφορής εκτός των όρίων της ΕΕΣΔ (είτε σε άλλες που ήταν πολυπληθείς και έπρεπε να διασπαστούν), και να άνακηρύσσονται αυτές οι διαφορές σε καθοριστικά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Δημιουργούσαν με αυτό τον τρόπο νέα έθνη. Το μοντέλο αυτό εφαρμόστηκε σε πολλές περιπτώσεις, όπως στους Μολδαβούς (οι όποιοι ήσαν Ρουμάνοι), στους τουρκόφωνους της Κεντρικής Άσίας, τους Μπουρβάτες (οι όποιοι ήσαν Μογγόλοι) κ.λπ. (Β. Άγτζιζις, *Ή κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι συνέπειες για τον ελληνισμό*, Άθήνα 1992, σσ. 53-61).

93. Τό πός έβλεπαν τό γλωσσικό ζήτημα οι όπαδοί της εισαγωγής της ποντιακής γλώσσας στη θέση της δημοτικής, φαίνεται από τό παρακάτω άπόσπασμα της εισαγωγής του εκδοτικού όικου «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ» στη γραμματική του Κώστα Τοπχαρά: «Για το ρομεικον το γλωσσικον το ζιτιμαν ατορα καλατζεβνε τα πλατεα στροματα τ εργαζομενιον. Σο κεντρον τισ προσοχis εμυν ςτεκ το ζιτιμαν —ποσ να εφταμε κε ι γλωσα ντο καματιζομε να βοιθαμας,πραματικα να εν γλωσα τι μαζας εμυν. Να καταλαβενεμας ολ κε οχι μονο να κατακαβενεμας αλλα να καλατζεβνε κε κιν, να επορυν να περνε ενεργον μερος σιν δουλια εμυν —σο χτιςμιον τι ςοσιαλιζιμ.» Δηλαδή: «Για τό ελληνικό γλωσσικό ζήτημα τώρα μιλούν τά πλατιά στρώματα των εργαζομένων. Στο κέντρο της προσοχής μας στέκει τό ζήτημα πώς θά κάνουμε και ή γλώσσα που θά βάλομε στη δούλεψη μας να μās βοηθά, πραγματικά να είναι γλώσσα της μās μας. Να μās καταλαβαίνουν όλοι και όχι μόνο να μās καταλαβαίνουν άλλα να μιλούν και εκείνοι, να μπορούν να παίρνουν ενεργό μέρος στη δουλειά μας — στο χτίσιμο του σοσιαλισμού».

περίπτωσης που ὁ πληθυσμὸς θὰ ἀντιμετώπιζε προβλήματα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς⁹⁴. Σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ἔπαιξαν οἱ Ῥῶσοι ἑλληνιστὲς γλωσσολόγοι Μάρρ, Σεργκιέφσκι κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωπώντας τὸ ΚΚΣΕ τάχθηκαν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς, ὑποστηρίζοντας τὴν ὁμοιογένεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας⁹⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση ἀναπτύχθηκαν καὶ ἄλλοι τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ. Τυπώνονταν πέντε ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, καθὼς καὶ περιοδικά. Δημιουργήθηκαν κρατικὲς ἑλληνικὲς θεατρικὲς σκηνὲς μὲ ἀξιόλογη δραστηριότητα. Σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, κυρίως στὴν ποντιακὴ γλώσσα⁹⁶. Οἱ κυρίαρχες ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνη, ὅπως αὐτὲς ἐκφράστηκαν μέσα ἀπὸ τὸ κλειστὸ σύστημα κανόνων τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, καθόρισαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ποντιακῆς λογοτεχνίας. Αὐτὸ δὲν σήμαινε ὅτι ἡ ἐπίσημη λογοτεχνία ἀνταποκρινόταν στὶς ἀνάγκες τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἀναπτύχθηκε ὑπόγεια μιὰ ἄλλη λογοτεχνία πού στηριζόταν σὲ ἕναν αἰρετικὸ λόγο πού σατίριζε καὶ σάρκαζε τὶς ἐπιλογὲς τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας. Μὲ κύριους ἄξονες τὸ τραγούδι καὶ τὰ ἀνέκδοτα, αὐτὴ ἡ «ἀντεργκράουντ» ποντιακὴ δημιουργία ἔδωσε θαυμάσια δείγματα μιᾶς ἑλληνικῆς λαϊκῆς κριτικῆς τοῦ σταλινισμοῦ⁹⁷.

Οἱ Αὐτόνομες Ἑλληνικὲς Περιοχὲς

Ἡ δημιουργία σημαντικοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων τῆς ΕΣΣΔ καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολιτιστικῆς δράσης ὑλοποίησε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ αἷτημα γιὰ σεβασμὸ τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἰδιαιτερότητας. Στὰ τέλη τῆς δε-

94. Ἡ ἐπικράτηση διαφορετικῆς ἀποψῆς ὀδήγησε στὴ συγγραφὴ ἐνὸς ἀρθροῦ (πού φανεροῦναι ὅτι πολὺ δύσκολα ἔγινε ἀποδεκτὴ ἢ ἀπόφαση) ἀπὸ τοὺς Χ. Κατσάλοφ καὶ Β. Πετριδῆ (ἢ συμμετοχὴ τοῦ δεύτερου μόνον στὸ τέλος τοῦ ἀρθροῦ) στὴν ἐφημ. *Κομμουνιστὲς*, ἀρ. 48 (1069), 15 Μαΐου 1934.

95. Α. Καρροζιλος, ὁ.π., σσ. 364-370. Ὁ Δημήτρης Γληνὸς γράφει γιὰ τὴν ἀπόφαση: «Ἡ σημαντικώτατη αὐτὴ ἀπόφαση λέει πὼς ἔθνικὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ κοινὴ δημοτικὴ. Αὐτὴ πρέπει νὰ διδαχτοῦν οἱ Ἕλληνες στὰ σχολεῖα τους καὶ σ' αὐτὴν πρέπει νὰ εἶναι γραμμένα τὰ διδαχτικὰ τους βιβλία. Ἐφημερίδες ὁμοῦ καὶ φυλλάδια προορισμένα γιὰ τοὺς ἐργάτες καὶ ἀγρότες πού δὲν ἔμαθαν στὰ σχολεῖα τὴν κοινὴ δημοτικὴ μποροῦνε νὰ γράφουνε στὴ διάλεχτο τῆς κάθε περιφέρειας.» (Δ. Γληνός, «Ἡ σημερινὴ Σοβιετικὴ Ῥωσία», *Νέος Κόσμος*, 15 Δεκεμβρίου 1934, σ. 5).

96. Α. Καρροζιλος, ὁ.π., σσ. 336-9. Β. Ἀγτζίδης, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμὸς...*, σσ. 178-191.

97. Κάποια δείγματα εἶναι τὰ παρακάτω. Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὸν Στάλιν: «Σολντάτοι καὶ ναρόντικοι / θὰ χέζουν σὰ μουστάκια σ'» (σολντάτοι = φαντάροι, ναρόντικοι = λαϊκοί).

Τὸ ἐπόμενο ἀναφέρεται στὰ πλάνα παραγωγῆς πού ἐπέβαλε ἡ Μόσχα στὴν ὑπαιθρο: «Α' σὴ Μόσχα, σὰ χωριά / ἔρθεν τὸ πρικάζ: / «Ἡ κοσσάρα τὴν ἡμέρα / τρία φορὰς νὰ ὠβάζ'. /» («Ἀπ' τὴ Μόσχα στὰ χωριά / ἦρθε ἡ διαταγὴ: / «Ἡ κότα τὴν ἡμέρα / τρεῖς φορὲς νὰ γεννᾷ»: Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σσ. 192-199).

καετίας του '20 άρχισε να διαμορφώνεται και τὸ αἴτημα τῆς διοικητικῆς-ἐδαφικῆς αὐτονομίας. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀνακήρυξη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ κύρια γλώσσα, μαζί με τὴν ρωσικὴ καὶ τὴ γλώσσα τῆς Δημοκρατίας, στὶς περιοχὲς ποὺ ἔπῃρχε συμπαγῆς ἐλληνικὸ στοιχεῖο⁹⁸. Ὡς τὸ 1938 εἶχαν δημιουργηθεῖ τέσσερις αὐτόνομες ἐλληνικὲς περιοχὲς με τάση ἐπέκτασης καὶ σὲ ἄλλες, ὅπου κατοικοῦσε συμπαγῆς ἐλληνικὸς πληθυσμός⁹⁹. Ἀρχικὰ ἀνακηρύχθηκαν αὐτόνομες οἱ περιοχὲς τῆς Νότιας Οὐκρανίας, τοῦ Ντονιέτσκ καὶ τῆς Μαριούπολης κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1928 με ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Οὐκρανίας¹⁰⁰.

Μιὰ ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ποὺ εἶχε μεγάλο ἐλληνικὸ πληθυσμὸ ἦταν ἡ περιοχή ποὺ βρίσκεται στὴν ἀριστερὴ δὴθη τοῦ ποταμοῦ Κουμπάν, στὴ Νότια Ρωσία. Ἡ κοιλάδα τοῦ Κουμπάν χωριζόταν στὶς περιφέρειες (ὄκρογκ) Μαύρης Θάλασσας (Τσερνομόριε) καὶ Κουμπάν. Ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων σὲ πέντε χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Κουμπάν χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1864¹⁰¹. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται καὶ οἱ παραθαλάσσιοι ἐλληνικοὶ οἰκισμοὶ στὴν Περιφέρεια Μαύρης Θάλασσας¹⁰². Ὁ Ρῶσος μελετητῆς Λ. Λισάια γράφει: «*Ἡ ἐγκατάσταση στὴν ἀριστερὴ δὴθη τοῦ Κουμπάν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ περασμένου αἰῶνα γινόταν με τὴ μετοίκηση στὴν ἔρημη γῆ ἑνὸς μέρους τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας. Ἐχοντας στόχο νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ εὐφορὴ γῆ, ἡ κυβέρνησις τοῦ τσάρου με ἐνυαρίστηση δεχόταν τοὺς Ἑλλήνες μετοίκους*»¹⁰³.

98. Σοβιετικὴ Ἄμπαζια 1922-1937, (ρωσ.), Σοχοῦμι 1976, σσ. 223-259.

99. Τὸ σύστημα διοικητικῆς διαίρεσης τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως εὐνοοῦσε τὴν ἀνάδειξη αὐτόνομων ἐλληνικῶν περιοχῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἦταν διαρθρωμένο πυραμιδωτὰ ὡς ἑξῆς: Σοβιετικὴ Ἐνωση, Σοσιαλιστικὲς Δημοκρατίες, Αὐτόνομες Σοσιαλιστικὲς Δημοκρατίες, Αὐτόνομες Περιφέρειες, Αὐτόνομες Περιοχὲς.

100. Ἀρ. Οὐλουλιάν, «Ἡ πορεία τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη», ἐφημ. *Νέα τῆς Μόσχας*, 18 Ἰουνίου 1989, σ. 22.

101. Τὸ μεγαλύτερο ἐλληνικὸ χωριὸ αὐτῆς τῆς περιφέρειας εἶναι τὸ Μερτσάνσκ. Οἱ νέοι κάτοικοι ποὺ ἐγκαθίσταντο στὸ χωριὸ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὴν ἐγκριση τῆς συνέλευσης τῶν Ἑλλήνων τοῦ χωριοῦ, ποὺ πιστοποιοῦσαν ὅτι οἱ νεοαφιχθέντες ἦταν ἐπίσης Ἑλληνες, ὁπότε ὁ τοπικὸς διοικητῆς ποὺ ἔδρευε στὸ χωριὸ Ἀμπίνσκ (ποὺ ἀρχικὰ ἦταν στρατόπεδο κοζάκων) ἔδινε σὲ κάθε οἰκογένεια 7 στρέμματα, ἐὰν βέβαια δέχονταν τὴ ρωσικὴ ὑπηκοότητα: Κεφ. 1. Γέννηση τοῦ χωριοῦ Μερτσάν, στὸ *Βασικὸ διοικητικὸ - ἐδαφικὸ μετασχηματισμὸ στὸ Κουμπάν 1793-1985*, Κρασνοντάρ 1986, σσ. 37-41.

102. Σβετλάνα Γκρισκὸ, «Ποντίτσι, Κτο ὄνι», ἐφημ. *Πριμπόι*, 2 Φεβρουαρίου 1991. Artemis Xanthopoulou-Kyriakiou, ὁ.π.

103. Λ. Λισάια, «Σελὸ Μερτσάνσκογο», ἐφημ. *Πριζίφ*, 30 Δεκεμβρίου 1982. Ἐνας ἄλλος λόγος ποὺ κάλεσαν τοὺς Ἑλλήνες στὸ Κουμπάν ἦταν ὅτι οἱ Κοζάκοι τοῦ Κουμπάν (δηλαδὴ οἱ Ρῶσοι στρατιῶτες ποὺ κατέλαβαν τὰ μέρη αὐτὰ διώχνοντας τοὺς ντόπιους Κιρκάσιους) σύμφωνα με ἀπόφαση τῆς ρωσικῆς διοικήσεως τῆς Τιφλίδας (1866) δὲν εἶχαν τὴν ἀνώτερη ἀγροτικὴ μόρφωση ποὺ ἀπαιτοῦσαν οἱ συνθήκες τῆς περιοχῆς. (Φ. Π. Ντομπροχότοφ, ὁ.π., Πετροῦπολη 1916, σ. 24).

Με τήν ἐγκατάσταση δημιουργήθηκαν οργανωμένες ἑλληνικές κοινότητες, πού ἡ πρώτη δουλειά τους ἦταν νά κτίσουν ἐκκλησία. Ἡ μεγαλύτερη ἑλληνική κοινότητα τῆς περιοχῆς βρισκόταν στήν πόλη Αἰκατερινοντάρ (ἀργότερα Κρασνοντάρ), στήν ὁποία ὑπῆρχε καί μιὰ ἀπό τίς πιό δυναμικές αὐτονομιστικές ποντιακές ὀργανώσεις¹⁰⁴. Οἱ πληθυσμοὶ τῶν χωριῶν σημείωσαν μεγάλη αὐξηση ὅταν κατέφθασαν οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὸν Πόντο καί τὸν Καύκασο. Γιὰ παράδειγμα, στίς 500 ἑλληνικές οἰκογένειες τοῦ Μερτσάν προστέθηκαν τὸ 1919 ἄλλες 100 ἀπὸ τὸ Κάρς. Οἱ Καρσλῆδες ἀκτῆμονες θὰ εἶναι καί οἱ φορεῖς τῆς κολλεκτιβιστικῶν πρακτικῶν ἀργότερα¹⁰⁵. Στὸ χωριὸ αὐτὸ δημιουργήθηκε μ πολσεβίκικη ὁμάδα, πού πολέμησε κατὰ τῶν Λευκῶν (τσαρικῶν). Ὁργανωτές τῆς ἦταν οἱ Ἑλληνες στρατιῶτες πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ἡ δράση τῶν Ἑλλήνων συνέβαλε ἀποφασιστικά στήν ἤττα τῶν στρατευμάτων τοῦ Κορνίλωφ στὸ Κουμπάν¹⁰⁶. Μποροῦμε ἴσως νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ ἀντίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Κουμπάν πρὸς τοὺς Κοζάκους τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι στήν πλειοψηφία τους ὑποστήριζαν τοὺς τσαρικούς, ὀδήγησε κάποια σημαντικὰ τμήματα τῶν Ἑλλήνων νὰ ταχθοῦν με τοὺς ἀντιπάλους τῶν Κοζάκων, ἰσχυροποιώντας με αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ θέση τους κοντὰ στὴ νέα ἐξουσία.

Στίς 27 Φεβρουαρίου 1930 με διαταγὴ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς τοῦ Κόμματος (Κράϊ Ις Ποκόμ), δημιουργήθηκε μέσα στὰ διοικητικὰ ὄρια τῆς περιφέρειας Μαύρης Θάλασσας (Τσερνομόρσκι Ὀκρουγκ) ἡ τέταρτη Ἑλληνική Περιοχὴ (Γκρέτσισκι Ραγιόν) με κέντρο τὴν κωμόπολη Κρίμσκ¹⁰⁷. Εἶχε προηγηθεῖ ἔνταση μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Κοζάκων γιὰ τὸ αἶγμα τῶν Ἑλλήνων νὰ δημιουργηθεῖ Ἑλληνική Περιοχὴ. Τὸ θέμα λύθηκε ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων ἀπὸ τὰ κομματικὰ ὄργανα καί αὐτὴ ἦταν ἡ ἀφορμὴ πού «...ξεσηκώθηκαν ξανὰ καί ἔκαναν φασαρίες (οἱ Κοζάκοι)»¹⁰⁸. Μιὰ ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖες πού δίνουν οἱ ἄνθρωποι πού ἔζησαν στὸ καθεστῶς τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς εἶναι ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς νομὸς στὸ Κουμπάν ξεκίνησε ἀπὸ Ἑλληνες κομμουνιστές. Ὁ ἑλληνικὸς νομὸς ἦταν σοβιετικὸς νομὸς με ἐπίσημη γλῶσσα τὰ ἑλληνικά. Ἦταν πιὸ μικρὸς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Σὲ ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ μισὸ ἑκατομμῦριο καί παραπάνω Ἑλλήνων ἔδωσαν αὐτονομία γιὰ παράδειγμα. Δηλαδή νὰ ξέρει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅτι καί ἐμεῖς

104. Στὸ χωριὸ Μερτσάν ἡ ἐκκλησία χτίστηκε τὸ 1887 καί τὸ σχολεῖο τὸ 1914. Στὸ Κρίμσκ ἡ ἐκκλησία τὸ 1900 καί ἀμέσως μετὰ τὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἦταν 7τάξι καί τὸ συντηροῦσε ἡ ἑλληνική κοινότητα. (Τ. Μαλιούγκα, Ἑλληνες στὸ Κουμπάν, (ρωσ.) ἔφημ. *Πριζίφ*, 7 Ἀπριλίου 1984.

105. Ἀνεκδοτὲς σημειώσεις τοῦ Κοσμᾶ Ἰβάνοβιτς Τσιμιάνωφ, Μερτσανσκόγε.

106. Τ. Μαλιούγκα, δ.π. Πάντως ὁ φόβος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ λόγω τοῦ ἐμφύλιου κ.λπ. ἐκφράστηκε με τὴν ἀναχώρηση γιὰ τὴν Ἑλλάδα 200 οἰκογενειῶν ἀπὸ ἕνα σύνολο 600 μέχρι τὸ 1921.

107. Τ. Μαλιούγκα, δ.π.

108. Κ. Ι. Τσιμιάνωφ (πρβλ. παραπάνω σημ. 105).

έχουμε αυτονομία. Αυτό ήταν πολιτική. "Ότι δηλαδή τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα ὑπηρετεῖ ὅλα τὰ ἔθνη»¹⁰⁹.

Ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ δημιουργήθηκε στὶς 2 Ἀπριλίου 1930 παίρνοντας ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀμπίνσκ (Ἀμπίνσκι Ραγιόν) τῆς περιφέρειας Κουμπάν καὶ ἓνα μέρος τῆς περιοχῆς τοῦ Κρίμσκ (Κρίμσκι Ραγιόν). Τὸ χωριὸ Κρίμσκ (σήμερα Κρίμσκαγια) θὰ εἶναι γιὰ τέσσερα χρόνια ἡ κοινὴ πρωτεύουσα τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς καὶ τῆς περιοχῆς Κρίμσκ. Τὸ 1934 ἡ πρωτεύουσα τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς μεταφέρεται στὸ χωριὸ Μπακάνσκαγια, γιὰ νὰ ἐπανέλθει λίγο ἀργότερα, ὅταν στὶς 10 Αὐγούστου 1935, με ἀπόφαση τῆς Πανερωσιακῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς (Βοσεαγιούζνι Τσεντράλνι Ἴσπολνίτελνι Κομιτέτ), ἡ περιοχὴ Κρίμσκ παύει νὰ ὑπάρχει καὶ ἐντάσσεται πλήρως στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ¹¹⁰.

Στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ ἀνήκουν 32 χωριά. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ἀπὸ 30.000 ἕως 60.000. Πρῶτος γενικὸς γραμματέας τοῦ κολχόζ εἶναι ὁ Διαμαντίδης, τὸν ὁποῖο ἀντικαθιστᾷ τὸ 1935 ὁ Κουντούρης, πού θεωρεῖται ὅτι κατάφερε νὰ πάρει τὴν ἔγκριση γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ιδέας τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς¹¹¹. Ἡ ἴδρυση τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς —στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ οἱ ἐπιγραφές τῶν δρόμων, τῶν δημοσίων καταστημάτων, τῶν σχολείων, τῶν ἀστυνομικῶν τμημάτων ἔχουν πινακίδες στὰ ἑλληνικά— λειτουργεῖ ὡς μαγνήτης γιὰ τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι συρρέουν σὲ αὐτὴν¹¹².

Ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν Ἄννα Τσιμιάνοβα στὸ 15^ο Πανρωσικὸ καὶ στὸ 6^ο Πανερωσιασκὸ Συνέδριο τῶν Σοβιέτ. (Ἐ πλῆρης τίτλος τῆς ἀντιπροσώπου στὰ συνέδρια ἦταν «Ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς τῆς Βορειοκαυκασιανῆς Περιφέρειας»)¹¹³. Ἡ Ἄννα Τσιμιάνοβα ἦταν τὸ 1930 πρόεδρος τῆς κοινότητος Μερτσάν καὶ ἀπὸ τὸ 1921 μέλος τοῦ κόμματος. Κάτω ἀπὸ τὴ διοίκησή της ἔγινε ἡ κολεχτιβοποίηση τὸ 1930 καὶ δημιουργήθηκε τὸ κολχόζ «Κράσνα Ζνάμια»¹¹⁴.

Στὰ πλαίσια τοῦ σταχανοβικοῦ πνεύματος πού ἐπικρατοῦσε τότε στὴ σοβιετικὴ κοινωνία, οἱ Περιοχὲς συναγωνίζονταν μεταξὺ τους γιὰ τὴν καλύτερη ἀπόδοση. Ὁ συναγωνισμὸς γινόταν με βάση τὸν παρακάτω τύπο:

«Τὸ βασικὸ σύνθημα τῆς σοσιαλιστικῆς ἀμιλλας τῶν Περιοχῶν γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξαπλωθεῖ ὁ ἀγώνας: «Νὰ κάνουμε ὅλα τὰ κολχόζ

109. Β. Ἀγτζίδης, *δ.π.*, σ. 151.

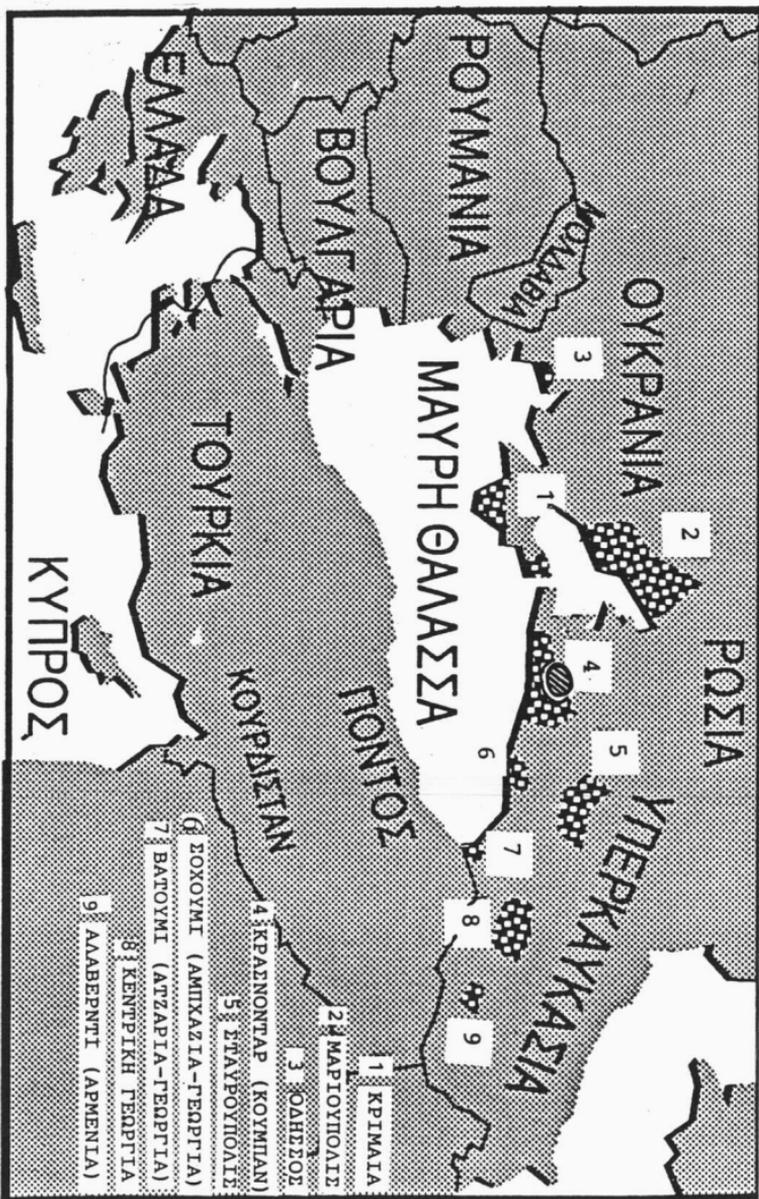
110. Τ. Μαλιούγκα, *δ.π.*, «Δίω χρόνον δούλεπνι κε τα προβλήματα τι κοματικῆς ὀργάνοζις εμν», ἔφημ. *Για το Σοσιαλιστικὸν τιν Καπνοφίτιαν*, Ὀργανον τι ρεμκου ραικομ ΠΚΚ (μπ.), ἀρ. 14 (38), 6 Ἀπριλίου 1932, σ. 1.

111. Κ. Ι. Τσιμιάνωφ. Β. Ἀγτζίδη, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμὸς...*, σ. 151.

112. Ἀνέκδοτα κείμενα Λ. Σιδηρόπουλου, Σκύδρα.

113. Ν. Ἰλίνοβα, «Νὰ τὸν θεωρήσεις κομμουνιστὴ μετὰ θάνατο», (ρωσ.), ἔφημ. *Πρίζφ*, 27 Ἰουνίου 1989.

114. Τ. Μαλιούγκα, *δ.π.*

Περιοχές εγκατάστασης των ελληνικών μειονοτήτων στην Κριμαία, Ουκρανία, Ν. Ρωσία, Γεωργία και Αρμενία.

Η «Ελληνική Περιοχή» στην κοιλάδα του ποταμού Κουμάν με πρωτεύουσα το Κρίμακ

μολσεβίκικα και δλους τούς κολχόζνικους νά ζοῦν καλά». Ἐμεῖς, ἀντιπρόσωποι ἐργατῶν και κολχόζνικων τῶν Περιοχῶν Ἀνάπας, Νοβοροσίσκ, Πριμόρσκοε-Ἀχτάρσκ, Κρίμσκ, Γελεντζίκ και Ἑλληνικοῦ, δεσμευόμαστε νά πετύχουμε νά εἶναι οἱ δικές μας περιοχές σέ μιὰ ἀπό τίς πρῶτες θέσεις σέ ὄλες τίς ἀγροτικές δουλειές τὸ 1935 στό Ἀζοφο-Μαυροθαλασσίτικο Κράϊ»¹¹⁵.

Στὴν κωμόπολη Κρίμσκ, στὴν πρωτεύουσα δηλαδή τῆς ἐλληνικῆς περιοχῆς, βρίσκεται ἐγκατεστημένος —τὸ 1936 θὰ μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸ Ροστόβ ἐπὶ τοῦ Ντόν— ὁ μεγαλύτερος ἐλληνικὸς ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσις, ὁ «Κομμунιστις», ὁ ὁποῖος ἐκδίδει και τὴν ὁμώνυμη ἐφημερίδα¹¹⁶. Γύρω ἀπὸ τὸ ἐκδοτικὸ δημιουργεῖται μιὰ δυναμικὴ ἐλληνικὴ ὁμάδα, τῶν ὁποίων τίς ἀπόψεις ἐκθέσαμε παραπάνω. Τὸ πρότυπο γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς δικτύου τέτοιων αὐτόνομων ἐλληνικῶν περιοχῶν εἶναι μέσα στὴ λογικὴ τῆς ὁμάδας τοῦ «Κομμунιστις». Ἡ ἐλληνικὴ ἐφημερίδα «Κόκινος Καπνάς» ποὺ ἐκδίδεται στὸ Σοχοῦμι, τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀμπχαζίας στὴ Γεωργία —ὅπου ὑπῆρχε σημαντικὴ ἐλληνικὴ κοινότητα μετὰ μεγάλη ἐλληνικὴ ἐνδοχώρα— μᾶς πληροφορεῖ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1933 ὅτι ἡ ἐφημερίδα «Κομμунιστις» ἀγωνίστηκε γιὰ τὴ δημιουργία ἐλληνικῆς περιφέρειας στὸ Σοχοῦμι¹¹⁷.

Οἱ διώξεις

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1937 ἔρχεται τὸ τέλος. Μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντεπανάστατικῆς δράσης τῶν Ἑλλήνων και τῆς συνεργασίας τους μετὰ ξένα κέντρα κορυφώνονται οἱ διώξεις. Οἱ μαζικὲς διώξεις εἶχαν ἀρχίσει νά ἐντείνονται μετὰ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1936, ὅταν σὲ τηλεγράφημα μετὰ τίς ὑπογραφές τῶν Στάλιν και Ζντάνοφ πρὸς τοὺς Καγκανόβιτς και Μόλοτοφ διατυπώνεται ἡ κατηγορία κατὰ τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας NKVD ὅτι καθυστέρησε τέσσερα χρόνια στὴν ἐξαπόλυση μαζικῶν διωγμῶν και ὑποδεικνύει τὴ σύντομη ἀναπλήρωση τοῦ χαμένου χρόνου¹¹⁸. Ὁ Θ. Κεσίδης γράφει: «Στὸ βαθμὸ ποὺ ἐδραιωνόταν τὸ διοικητικὸ-γραφειοκρατικὸ σύστημα ποὺ βρῆκε τὴν ἐκφρασὴ του στὴν προσωπολατρεία τοῦ Στάλιν, καθὼς και στίς παραβιάσεις τῆς νομιμότητος και τοὺς ἄγριους διωγμοὺς ποὺ ἀπλώθηκαν σ' ὄλη τὴ χώρα,

115. «Μπορεῖ και πρέπει νά πάρει τὴν πρώτη θέση ἡ περιοχή Γελεντζίκ στὴν ἄμιλλα τῶν περιοχῶν» (ρωσ.), ἐφημ. *Κολχόζνοε Τσερναμόριε*, 25 (512), 15 Μαρτίου 1935.

116. Α. Καροζιλος, ὁ.π., σσ. 336-9. Μάρθα και Ἀπόστολος Καρπόζηλος, «Ἑλληνοποντιακὰ βιβλία», σ. 60.

117. Β. Ἀγτζίδης, ὁ.π., σ. 152.

118. Ν. Χρυσόφω, *Ἡ μυστικὴ ἔκθεση στὸ 20^ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ*, Ἀθήνα 1990, σσ. 31-32.

έφτασε ή ώρα για την πολιτιστική γενοκτονία μερικῶν μικρῶν λαῶν, μαζί και τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ.»¹¹⁹

Ἐξοκλήρη ή ἑλληνική ήγεσία και μαζί της και ή πλειοψηφία τῶν ἐνηλίκων Ἑλλήνων συλλαμβάνεται και ἐξοντώνεται¹²⁰. Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἐπιναλαμβάνεται σὲ ὅλη τὴ Νότια Ρωσία. Πραγματοποιοῦνται τέσσερα διαδοχικά κύματα μαζικῶν διώξεων: 30 Ὀκτωβρίου 1937, 8 Φεβρουαρίου 1938, 29 Ἰουλίου 1938 και 26 Φεβρουαρίου 1939¹²¹. Ἡ ἑλληνική περιοχὴ ὑπάρχει τυπικά μέχρι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1938. Ἡ πλήρης κατάργησή της ταυτίστηκε με τὴν ἐπινασύσταση τῆς περιοχῆς Κρίμσκ (Κρίσκι Ραγιόν) και τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν Κοζάκων.

Ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων Ποντίων θεωρεῖ τὶς σταλινικὲς διώξεις συνέχεια τῆς γενοκτονίας ποὺ εἶχαν ὑποστειὶ στὸν ἱστορικό Πόντο ἀπὸ τοὺς νεότουρκους ἐθνικιστὲς. Με τὶς διώξεις τοῦ 1937-1939 τίθεται ἐκτὸς νόμου και ὁ ἑλληνικός πολιτισμός. Τὰ ἑλληνικά σχολεῖα μετατρέπονται κυρίως σὲ ρώσικα, ἀλλὰ και σὲ γεωργιανά, ἀρμένικα κ.λπ., ἀνάλογα με τὴ δημοκρατία ποὺ βρίσκονται. Τὰ θέατρα κλείνουν. Τὰ τυπογραφεῖα καταστρέφονται. Τὰ τυπογραφικά στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφεῖου τῆς Μαρσιούπολης πετιοῦνται στὴν Ἀζοφική Θάλασσα συμβολικά, «ὥστε νὰ μὴ ξανατυπωθεῖ στὴ Ρωσία ἑλληνικό βιβλίο»¹²².

Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἐθνικά κριτήρια. Εἰδικὰ στὶς περιοχὲς ποὺ ἀνήκουν στὴ Ρώσικη Δημοκρατία, οἱ διώξεις παίρνουν τὴ μορφή πογκρόμ. Μεγάλες περιοχὲς με συμπαγὴ ἑλληνικό πληθυσμὸ ἐκκαθαρίζονται. Δὲν ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὶς διώξεις οὔτε τὰ μέλη τοῦ Κόμματος. Χιλιάδες Ἑλληνες ἐκτελοῦνται με τὴν κατηγορία τοῦ «ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ» ἢ ἐξορίζονται στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης τῆς Σιβηρίας. Τὰ κύρια ἐπιχειρήματα τῶν κατηγορῶν εἶναι ὅτι ὑποστηρίζουν πολιτικά τὸ «τροτσκιστικο-μπουχαρινικό κέντρο» και ὅτι συμμετέχουν σὲ μυστικὲς ὀργανώσεις με στόχο «τὴν ἀνατροπὴ τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας και τὴν ἐγκαθίδρυση ἑλληνικῆς δημοκρατίας στὰ νότια παράλια τῆς Ρωσίας». Οἱ ὁμολογίες ἀποσπῶνται με φρικτὰ βασανιστήρια. Ἀπὸ τὸν ἐλεγχόμενο ἀπὸ

119. Θ. Κεσιδης, «Ἐν ἀρχῇ ἦσαν οἱ Ἑλληνες...», σσ. 22-3.

120. Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων παίρνουν τὴ μορφή γενοκτονίας τὴν περίοδο 1937-38. Οἱ πρῶτες μαζικὲς διώξεις ἀρχίζουν με τὴν ἐναρξὴ τῆς κολλεχτιβοποίησης τὸ 1928, ἐπειδὴ ὁ ποντιακὸς πληθυσμός, ἀγροτικός στὴ συντριπτική του πλειοψηφία, ἀντέδρασε στὴν ἐπιταξὴ του σὲ κρατικά ἀγροκτήματα. Ἡ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔδωσε στὶς σοβιετικὲς ἀρχὲς τὴ δυνατότητα νὰ καταπιέσουν ἰδιαίτερα ὄσους εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴ σοβιετικὴ ὑπηρετικότητα, διατηρώντας τὰ ἑλληνικά διαβατήρια. Σοβιετικοὶ ἀξιωματικοὶ παραδέχτηκαν ὅτι «...ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων κρατουμένων εἶναι δυσανάλογος σὲ σχέση με αὐτὸν τῶν ἄλλων ἐθνότητων». (V. Agtzidis, «The Persecution of Pontic Greeks in the Soviet Union», *Journal of Refugee Studies*, 4 (1991), σσ. 372-381).

121. V. Agtzidis, ὁ.π.

122. V. Agtzidis, «The Persecution», σσ. 372-381.

τὸ Κόμμα ἑλληνικὸ τύπο τοῦ Σοχοῦμι πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁμάδα Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου συλλαμβάνεται μὲ τὴν κατηγορία τῶν «ἀνεπιαναστατικῶν στοιχείων» καὶ γιὰ «τροτσκιστικο-μπουχαρινική δράση». Τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς ἑλληνικῆς διανόησης (ἀκόμα καὶ τὰ μέλη τοῦ κόμματος) ἐξοντώνεται.

Οἱ Ἕλληνες ποὺ ἐξήσαν τὶς διώξεις συμφωνοῦν στὴν ὀλότητά τους στὴν παρακάτω διαπίστωση, ὅπως τὴν διατυπώνει ἕνας ἀπὸ αὐτούς:

«Ὅπως φαίνεται, εἶχε δημιουργηθεῖ τάση γιὰ δημιουργία αὐτόνομων ἑλληνικῶν περιοχῶν, γι' αὐτὸ ὁ Στάλιν ἔδωσε διαταγὴ τὸ 1936 νὰ φυλακίσουν ὅλους τοὺς Ἕλληνες ποὺ ἦσαν πάνω ἀπὸ 18 ἐτῶν. Αὐτὸ ἔγινε μόνο γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Γιὰ τοὺς ἄλλους ἦταν νὰ καθαρίζουν τοὺς ἐχθρούς. Ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν γενικό. Εἴτε ἦσαν κομμουνιστὴς εἴτε φασίστας, σὲ παίρνανε. Δὲν ἤθελαν τὴν ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ πιὸ πολλοὶ ποὺ ζήτησαν αὐτονομία πέθαναν στὴν ἐξορία. Καὶ ὅσοι ζήσαν δὲν μιλοῦν γιὰ αὐτὸ... Πρὸ πάντων στὸ Κρασοντάρ ἔγιναν οἱ σφαγές.»¹²³

Ἡ ἐμπειρία τῶν συλληφθέντων ἀπὸ τοὺς σταλινικοὺς περιγράφεται παρακάτω ἀπὸ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους Ἕλληνες ποὺ ἐπιβίωσε μετὰ ἀπὸ δεκαετὴ κάθειρξη στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης τοῦ Μαγκαντάν. Στὴ Ρωσία εἶχε καταφύγει τὸ 1923, ἀφοῦ εἶχε πολεμήσει πέντε χρόνια συνεχῶς γιὰ τὴ δημιουργία ἑλληνικῆς δημοκρατίας στὸ μικρασιατικὸ Πόντο. Συλλαμβάνεται στὶς 17 Δεκεμβρίου 1937 στὸ Ἄντλερ τῆς Νότιας Ρωσίας: «Πρῶτα συνέλαβαν τοὺς Ἕλληνες Πόντιους κομμουνιστές. Τοὺς ἔβαζαν τὰ χέρια στὴ μέγερνη καὶ τοὺς ἔλεγαν: ἐσεῖς κάνετε τοὺς κομμουνιστὴς γιὰ νὰ δίνετε μυστικὰ στὴν Ἑλλάδα... Ἐμένα μόλις μὲ ἔπιασαν, με πήγαν στὴ φυλακὴ τοῦ Κρασοντάρ. Μοῦ ζητοῦσαν νὰ ὑπογράψω ὅτι ἀντιάνταξα τὸ γεφύρι στὸ Ταγκανρόκ¹²⁴. Ἐγὼ δὲν ἤξερα οὔτε ποῦ βρισκόταν αὐτὸ... Τὸ πόσο ξύλο

123. Β. Ἀγτζίδης, *δ.π.*, σ. 299.

124. Εἶναι πανομοιότυπη ἡ ἀντιμέτωπιση τῶν κρατουμένων ἀπὸ τὶς σταλινικὲς ἀρχές. Σὲ καταγγελία ποὺ ἔφτασε στὴν ἑλληνικὴ πρεσβεία τῆς Μόσχας τὸ 1934 περιγράφεται ἡ μεταχείριση τῶν συλληφθέντων Ἑλλήνων τοῦ Σότσι: «Ἡ κατάστασις τῶν συλληφθέντων ἐντὸς τῶν φυλακῶν ἔχεν ὡς ἐξῆς: Κάθε φυλακισμένος ὑπεβάλλετο εἰς βαρῦτα βασιανιστήρια καὶ αἱ ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις ἀναφερόμεναι καταθέσεις τῶν δὲν ἀναποκρίνονται εἰς τὴν ἀλήθειαν. Πάν ὅ,τι ἐπεθύμη ὁ ἀνακριτὴς, τὸ ἐπετύγχανε διὰ βασιανιστηρίων. Οὕτω πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐρρίφθησαν εἰς σκοτεινά, μεμονωμένα καὶ ὑγρὰ ὑπόγεια ὅπου ἐκρατοῦντο ἐπὶ μῆνα καὶ πλέον. Ἡ τροφὴ τῶν συνίστατο εἰς 100 γραμμάρια ψωμί καὶ ἡμίσειαν λίτραν βρασμένου ὕδατος. Κατόπιν τοιαύτης τροφῆς, ἄνευ ἀέρος καὶ ὑπὸ τὸ ζωηρὸν ἠλεκτρικὸν φῶς πολλοὶ ἔχασαν τὴν ὄρασίν των, ἀλλὰ πλὴν τῆς τιμωρίας ταύτης, οἱ ἐγκάθειρκτο ὑπεβάλλοντο εἰς σωματικὰς κακώσεις —ὑπῆρξαν περιπτώσεις μαστιγώσεως μέχρις αἱματώσεως τοῦ στόματος καὶ τῆς ρινός. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχασαν τὰς αἰσθήσεις των ἐπὶ 3-5 ἡμέρας καὶ τούτου ἐπωφελοῦμενοι οἱ ἐνεργούντες τὴν ἀνάκρισιν, ἔδιδον πρὸς ὑπογραφὴν προητοιμασμένα πρωτόκολλα ἐμπεριέχοντα ἐγκλήματα καὶ πράγματα τὰ ὁποῖα οὔτε κατ' ὄναρ διέπραξαν ποτέ... Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆι ὅτι οἱ συλληφθέντες ὑπεβάλλοντο εἰς μαρτύρια μεσαιωνικὰ καὶ ἄγρια, παρόμοια πρὸς τὰ τῆς Ἰερᾶς Ἐξετάσεως. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπὶ ἐννέα μῆνας δὲν εἶδον τὸ φῶς τῆς ἡμέρας κρατούμενοι εἰς τὰ

έφαγα για να υπογράψω ότι χάλασα το γεφύρι δὲ λέγεται. Μὲ ἔβαλαν γυμνὸ σὲ μιὰ μικρὴ κάμαρα νὰ στέκω ὄρθιος. Οἱ τοῖχοι γύρω ἦταν γεμάτοι καρφιά. Δὲν μπορούσες νὰ ἀκουμπήσεις πουθενά. Ἔριχναν κρύο πᾶνω μου. Πρήστηκα. Μὲ ἔβγαλαν ἔξω νὰ υπογράψω. Ἐγὼ δὲν ὑπόγραφα. Τότε ἄρχιζε τὸ ξύλο... Μὲ χτύπαγε ὁ ἕνας καὶ μετὰ μὲ πέταγε στὸν ἄλλο. Τὰ ἴδια καὶ αὐτὸς, μέχρι ποὺ σωριαζόμουνα κάτω...»¹²⁵.

Γιὰ τὸν τρόπο ἀπόσπασης τῆς «ὁμολογίας», ἡ μυστικὴ ἔκθεση γιὰ τὸ 20^ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ τὸ 1956, γράφει: «*Ἡ συμμορία τοῦ Μπέρια πού κυριαρχοῦσε στὰ ὄργανα τῆς κρατικῆς ἀσφάλειας κατέφευγε σὲ κάθε εἶδους μέσα γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἐνοχὴ τοῦ συλληφθέντος καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῶν ὑλικῶν πού ἡ ἴδια εἶχε χαλκεύσει. Μὲ τί ἀποδείξεις; Μὲ τὶς ὁμολογίες τῶν συλλαμβανομένων, ἡ ἀπόσπαση τῶν ὁποίων ἦταν ἔργο ἀνακριτῶν. Καὶ μὲ τί τρόπο μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος νὰ ὁμολογήσει ἐγκλήματα πού δὲν ἔχει διαπράξει; Μὲ ἕνα καὶ μοναδικό: τὴν ἄσκηση μέσων βίας, τὰ βασανιστήρια, ἀποτελεσματῶν ὁποίων ἦταν νὰ χάνει ὁ βασανιζόμενος τὶς αἰσθήσεις του, νὰ χάνει τὰ λογικὰ του, νὰ χάνει τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπιά του»¹²⁶.*

Οἱ κοιτούμενοι δὲν παραπέμπονται σὲ δίκη. Οἱ ποινὲς καθορίζονται ἀπὸ μιὰ τριμελὴ ἐπιτροπὴ μὲ βάση τὶς καταθέσεις καὶ ἀπλῶς ἀνακοινώνονται στοὺς κατηγορούμενους, πού στὴ συνέχεια στέλλονται στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐπιβιάσαντες Ἑλληνοπόντιους περιγράφει πῶς μεταφέρθηκαν στὴ Βορκοῦτὰ τῆς Σιβηρίας: «Τὸ 1939 μᾶς φόρτωσαν 25.000 ἄτομα καὶ μᾶς πῆγαν στὴ Σιβηρία. Ἐκεῖ ἦταν δάση. Μᾶς ἔβαλαν καὶ ἀνοίξαμε δρόμο καὶ φτάσαμε σὲ μιὰ πεδιάδα. «Ἐδῶ θὰ μείνετε» μᾶς εἶπαν.

ὑπόγεια ὑπὸ ηλεκτρικὸν φῶς, οὕτως ὥστε νὰ ἔχῃσι πλέον στερηθεῖ τῆς ὁράσεως. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ παραδοθῶσι τὰ ὑπὸ τῶν οἰκείων προσφερόμενα τρόφιμα, πλην ἕν ὑπέγραφον τὸ συνταχθῆν ἐκ τῶν προτέρων πρωτόκολλον...

Διὰ τοιούτων ἀνηκούστων ἐνεργειῶν τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν ἦτο μοιραῖον νὰ καταδικάσωσι αὐτοὺς εἰς 10 ἔτων φυλάκισιν εἰς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως καὶ ἐργασίας, μερικῶς εἰς 5 ἔτων καταναγκαστικὰ ἔργα, ἄλλοι δὲ δὲν ἐδικάσθησαν ἀκόμη κρατούμενοι εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Γκεπεῦθ. Εἰς ἐπιμετρον, ἔξετόπισαν καθ' ἃ ἀνωτέρω ἐλέχθη τὰς οἰκογενεῖας των μετὰ τῶν ἀνηλικῶν τέκνων χιλιάδας χιλιόμετρον μακράν, εἰς ξηροὺς ἀμμόδεις τόπους καὶ ἀνύδρους, ὅπου καθ' ἑκάστην ἀποθνήσκουν ἐκ κακουχιῶν» (V. Agtzidis, ὁ.π.).

125. Vlas Agtzidis, «The Persecution», σσ. 372-381. Σημαντικὴ ἦταν ἡ τοποθέτηση τοῦ ἀφηγητῆ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀυτονομία στὴν ΕΕΣΔ, τὴν ὁποία θεωροῦσε ὡς μοναδικὴ λύση γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἡ ἐμπειρία ὄλων τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΕΣΔ πού εἶχαν πολεμήσει γιὰ τὴ δημιουργία ἐλληνικῆς δημοκρατίας στὸ μικρασιατικὸ Πόντο τοὺς ὡδηγοῦσε αὐτόματα στὴν υἱοθέτηση τοῦ δράματος τῆς ἀυτονομίας στὴν ΕΕΣΔ. Μένει νὰ διαπιστώσουμε μὲ μελλοντικὲς ἐρευνες τὸ βάρος τῆς παρουσίας στὸ ἐλληνικὸ κίνημα τῆς ΕΕΣΔ ὧσιν εἶχαν συμμετάσχει στὸ ποντιακὸ κίνημα. (Οἱ πληροφορίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ δύο μεγάλες ἐρευνες πού ἔγιναν ἀπὸ τὸν συντάκτη τῆς εἰσήγησης ἀπ' τὸ 1986 ἕως τὸ 1991 στίς περιόδους πού ἔδρασε τὸ ἐλληνοποντιακὸ κίνημα στὴν πρῶην ΕΕΣΔ, στοὺς χῶρους ἐγκατάστασης τῶν προσφῶν ἀπὸ τὴν ΕΕΣΔ στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς τόπους ἐξορίας στὴν Κεντρικὴ Ἀσία.)

126. Ν. Χρυσῶφ, ὁ.π.

Μέσα στο δάσος, δίχως σπίτια, δίχως τίποτα, μέσα στο χιόνι... Έτσι σε έξι μήνες από 25.000 μείναμε 600... Μας πήγαιναν για δουλειά τέσσερις-τέσσερις. Γύρω ήταν φαντάροι με όπλα και σκυλιά. "Αν έκανες ένα βήμα δεξιά ή ένα βήμα αριστερά πυροβολούσαν χωρίς προειδοποίηση.»¹²⁷

Ἡ τύχη τῶν ἡγετῶν τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς

Όπως αναφέραμε και πριν, κανένα από τὰ στελέχη τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς δὲν ἐπέζησε τῶν διώξεων¹²⁸. Ἡ ἐκτόπιση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ στὴ Σιβηρία καὶ στὴν Κεντρικὴ Ἀσία ποὺ ἀκολούθησε λίγα χρόνια ἀργότερα καὶ οἱ φοβερὲς συγκρούσεις τῶν γερμανικῶν καὶ σοβιετικῶν στρατευμάτων στὴν περιοχὴ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ἀποδιάρθρωσαν πλήρως τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες καὶ ἔσβησαν τὰ ἴχνη τοῦ ἐγκλήματος.

Οἱ μεγαλύτερες σὲ ἔκταση συλλήψεις Ἑλλήνων γίνονται στὴν κοιλάδα τοῦ Κουμπάν¹²⁹. Οἱ ἀρχὲς γυρίζουν σπίτι-σπίτι στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες καὶ κάνουν κατάσχεση στὰ πάντα, ἑλληνικὰ διαβατήρια, φωτογραφίες καὶ γράμματα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Ἑλληνες κάτοικοι τῆς περιφέρειας Κρασνοντάρ, ὅπου ἔγιναν οἱ περισσότερὲς συλλήψεις, ἐγκαταλείπουν τὰ σπίτια τους τρομοκρατημένοι καὶ καταφεύγουν σὲ σπίτια ντόπιων γιὰ νὰ σωθοῦν. Ἡ κύρια κατηγορία ποὺ ἀπαγγέλεται στοὺς κατοίκους τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς εἶναι ὅτι ἀνήκουν σὲ παράνομες ἑλληνικὲς ἐθνικιστικὲς ὀργανώσεις ποὺ στοχεύουν στὴν διάλυση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ στὴ δημιουργία Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας στὴ Νότια Ρωσία.

Μιὰ ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις ἦταν αὐτὴ τοῦ Χριστόφορου Κατσάλοφ. Ὁ Κατσάλοφ, πρόσφυγας στὴ Ρωσία ἀπὸ τὸ Κάρς, ἦταν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἡγέτες τῆς «Ἑλληνικῆς Περιοχῆς»¹³⁰. Ἡ γυναίκα του Μαρία,

127. Β. Ἀγτζίδης, *δ.π.*, σ. 236.

128. Ἡ ἔρευνα ποὺ ἀναφέραμε κράτησε περισσότερο ἀπὸ πέντε χρόνια. Δὲν ἔγινε κατορθωτὸ νὰ βρεθῆ κανεὶς ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς ποὺ ἔδρασαν στὴν κοιλάδα τοῦ Κουμπάν. Οἱ πληροφορίες ἀπ' ὅλες τὶς πηγὲς ὀδηγοῦσαν σὸ συμπέρασμα ὅτι ἐξοντώθηκαν ὅλοι. Ἐτσι οἱ μόνες πηγές, ὅσον ἀφορᾷ στὴν προφορικὴ ἱστορία, ἦσαν ὁ συγγενικὸς κύκλος αὐτῶν τῶν προσώπων. Οἱ τυποποιημένους κατηγορίες μὲ τὶς ὁποῖες ὀδηγήθηκαν σὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα προκύπτουν ἀπὸ πλῆθος ἀπαλλακτικῶν βουλευμάτων, ὅπως αὐτὰ ποὺ παραθέτουμε στὴ συνέχεια.

129. Κ. Γ. Δημητρίου, *Ἐθνικὰ προβλήματα στὴν ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοῦ Καυκάσου* (ρωσ.), Κρασνοντάρ 1991, σσ. 61-63.

130. Ὁ Χριστόφορος Κατσάλοφ ἦταν μέλος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀπὸ τὸ 1931. Ἦταν καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ διευθυντὴς τῆς παιδαγωγικῆς σχολῆς τοῦ Κρασνοντάρ, ἡ ὁποία εἶχε ἑλληνικὸ καὶ ρωσικὸ τμήμα. Μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ στὴν ὁμάδα τῶν ρομαντικῶν κομμουνιστῶν. Ἡ πίστι του στὰ νέα ιδεώδη ἦταν τόση, ὥστε τὴν μοναδική του κόρη τὴν ὀνόμασε Ὀκτωμπρίνα (Ἴνα), πρὸς τιμὴ τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης.

81 χρονῶν σήμερα, κάτοικος Γελεντζίκ, περιέγραψε ὡς ἐξῆς τὴν τύχη τοῦ ἀνδρα τῆς: «*Ὁ Χριστόφορος ἦταν διευθυντῆς στὸν ἑλληνικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο καὶ στὴν ἐφημερίδα "Κομμουνιστῆς". Φυσικὰ ἦταν μέλος τοῦ Κόμματος. Τὸν συνέλαβαν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1938. Ἐτσι ξαφνικὰ. Τὸν ἔψαξα παντοῦ. Δὲν μπόρεσα νὰ μάθω τίποτα. Μόνο τὸ 1957 μᾶς ἔστειλαν ἕνα γράμμα μὲ τὸ ὁποῖο μᾶς ἀνακοίνωναν ὅτι πέθανε στὴν ἔξορία. Ὅμως τότε μᾶς ἔλεγε νάματα. Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ μάθαμε τὴν ἀλήθεια.»*

Στὸ κομματικὸ ἔγγραφο ἀποκατάστασης τοῦ Χ. Κατσάλοφ γραφονται μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς:

«...Στὴν περίοδο τῆς σύλληψῆς του δούλεψε ὡς ἀρχισυντάκτης καὶ διευθυντῆς τῆς ἐκδόσεως "Κομμουνιστῆς" τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς. Στὶς 13 Ἰανουαρίου 1938 ἡ κομματικὴ περιφερειακὴ ὀργάνωση τοῦ ΚΚ(μπ)¹³¹ διέγραψε τὸν Κατσάλοφ Χ. Μ. ἀπὸ μέλος τοῦ ΚΚ(μπ) σὰν δραστήριο μέλος ἀντεπαναστατικῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐθνικιστικῆς ὁμάδας. Σὰν ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ, συνελήφθη ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς Ν.Κ. V.D. Μὲ τὴ διαγραφὴ του ἀπὸ τὸ Κόμμα, τὸν κατηγορήσαν μὴ τεκμηριωμένα ὅτι δῆθεν εἶχε σχέσεις μὲ τοὺς Ἰταλοὺς Γιαπωνεζο-γερμανοὺς κατασκόπους. Ὅτι προσέλαβε στὴ δουλειὰ τὸν κατάσκοπο Γρηγόριεφ κ.ἄ. καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς χρησιμοποίησε τὸ τυπογραφεῖο γιὰ ἀντεπαναστατικούς σκοποὺς. Ἐπίσης ὅτι αὐτὸς δῆθεν μαζί μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ Ζαράβωφ, Ἀντωνιάδη, Ἀμανάτωφ κ.ἄ. ἔκανε ἐχθρική δουλειὰ στὴν Περιοχὴ. Μὲ ἀπόφαση τῆς πρώην ἐπιτροπῆς τῆς Ν.Κ. V.D. καὶ τοῦ εἰσαγγελέα τῆς ΕΣΣΔ στὶς 21 Φεβρουαρίου 1938, ἐκτελέστηκε στὶς 19 Μαρτίου 1938»¹³².

Ἡ ἐκτέλεση τοῦ Χριστόφορου δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς. Ὅπως ἀναφέρει ἡ Μαρία Κατσάλοφ, «Ἐμένα πάντα μὲ θεωροῦσαν γυναίκα τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ. Μᾶς ἔβγαλαν ἀπὸ τὸ διαμέρισμα ποὺ ζούσαμε. Τὰ πράγματα τὰ πέταξαν ἔξω στὸ δρόμο. Τὴν κόρη μου τὴν ἔδιωξαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο σὰν παιδί τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ. Μὲ τὸ παραμικρὸ μὲ συνελάμβαναν. Πέντε χρόνια μὲ ἔστειλαν σὲ στρατόπεδα συγκέντρωσε στὴ Σιβηρία. Ἐπέζησα μόνο γιατί ἤμουν γιατρός. Ἀκόμα φοβόμασταν. Μιὰ ζωὴ ζήσαμε μὲ τὸ φόβο. Ἐγὼ ἤμουνα ἡ γυναίκα τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ, τὸ παιδί μου τὸ ἴδιο»¹³³.

Μιὰ ἄλλη ἐπίσης συγκλονιστικὴ περίπτωσις εἶναι αὐτὴ τῆς Ἄννας Τσιμιάνοβα, δημάρχου στὸ ἑλληνικὸ χωριὸ Μερτσάν ποὺ βρισκόταν στὴν ἑλληνικὴ Περιοχὴ καὶ ὑπεύθυνης γιὰ τὴν κολεχτιβοποίηση τὸ 1930. Ἡ Κα. Γκε. Μπέ. σὲ ἔγγραφο τῆς ἀναφέρεται στὴν περίπτωσις ὡς ἐξῆς: «... Ἡ Ἄννα Τσιμιάνοβα ἦταν Ἑλληνίδα καὶ εἶχε τὴν ἰθαγένεια τῆς ΕΣΣΔ. Ἦταν μέλος

131. Κομμουνιστικὸ Κόμμα (μπολσεβίκο).

132. ΚΚΣΕ, Ἐλεγκτικὴ ἐπιτροπὴ ΚΚΡ περιοχ. Κρανοντάρ, ἀρ. 2/κ-576, 8 Ἰουλίου 1991.

133. Βλάχος Ἀγτζίδης, Ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσεως..., σσ. 69-75.

τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀπὸ τὸ 1929 μέχρι τὴν ἡμέρα τῆς σύλληψῆς τῆς. Διεγράφη ἀπὸ τὸ Κόμμα γιὰ τὴν ἀντεπαναστατικὴ τῆς δραστηριότητα... Τὴν συνέλαβαν τὰ ὄργανα τῆς Ν.Κ. V.D. στὶς 5 Ἰανουαρίου τοῦ 1938. ... Τὴν κατηγοροῦσαν ὅτι ὑπῆρξε μέλος ἑλληνικῆς ἐθνικιστικῆς, κατασκοπευτικῆς, σαμποταριστικῆς καὶ τρομοκρατικῆς ὀργάνωσης καὶ ξεσῆκωνε τὸν κόσμο. Μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς πρώην ἐπιτροπῆς τῆς Ν.Κ. V.D. καὶ τῆς εἰσαγγελίας τῆς Μόσχας ἀπὸ 31-1-1938 (πρωτόκολλο ἀριθ. 26), ἡ Τσιμιάνοβα Ἄννα τοῦ Ἀναστασίου ὡς εἰδικὴ κατηγορούμενη καταδικάστηκε στὴν ἀνάτατη μορφή κατηγορίας, τὴν ἐκτέλεση. Ἡ ἀπόφαση ἐκτελέστηκε στὶς 15 Φεβρουαρίου 1938 στὴν πόλη Κρασνοντάρ.»¹³⁴

Οἱ διώξεις στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ βασίζονται στὴν κατηγορία ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν συστήσει παράνομες ἐθνικιστικὲς ὀργανώσεις. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 77 μέλη μιᾶς ἀπὸ τὶς ὁμάδες αὐτές, ἔχουν ἔρθει ἤδη στὸ φῶς. Ὅλοι καταδικάζονται σὲ θάνατο, ἐκτὸς ἀπὸ δύο οἱ ὁποῖοι καταδικάζονται σὲ δεκαετὴ κάθειρξη σὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ἡ κατηγορία εἶναι ὅτι ἵδρυσαν μιὰ «Ἑλληνικὴ, ἀντεπαναστατικὴ, ἐθνικιστικὴ, ἀποσχιστικὴ, τρομοκρατικὴ, κατασκοπευτικὴ ὀργάνωση»¹³⁵. Οἱ ἡγέτες τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς, καθὼς καὶ οἱ Κατσάλοφ καὶ Τσιμιάνοφ, δὲν συμπεριλαμβάνονται στὴ συγκεκριμένη ὁμάδα. Οἱ συλληφθέντες βασανίζονται γιὰ νὰ ὁμολογήσουν. Οἱ ὁμολογίες ποὺ ἀποσπῶνται μὲ βασανιστήρια εἶναι ἕνα σύνολο αὐτοκατηγοριῶν καὶ κατηγοριῶν κατὰ τῶν ἄλλων συγκαταλαμβανόμενων. Ὅλοι ὁμολογοῦν ὅτι μὲ κάθε τρόπο προσπαθοῦσαν νὰ σαμποτάρουν καὶ νὰ διαλύσουν τὸ σοβιετικὸ κράτος καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἴδρυση ἑλληνικῆς δημοκρατίας στὴ Νότια Ρωσία¹³⁶.

Ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὁμάδα, τὸ 33% κατάγεται ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὸ 40% ἀπὸ χωριὰ τῆς «Ἑλληνικῆς Περιοχῆς». Οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹³⁷. Ἀπὸ τοὺς συλληφθέντες τὸ 76% ἔχει μόρφωση δημοτικοῦ, τὸ 13% μέση καὶ τὸ 4% ἀνάτατη. Οἱ ἀγράμματοι εἶναι ἐπίσης 4%. Ὅσο ἀφορᾷ στὴν ἐπαγγελματικὴ τους κατάσταση, τὸ 32% εἶναι κολχόζνικοι, τὸ 27% βρίσκονται σὲ ἐξειδικευμένες θέσεις, τὸ 13% κατέχει διευθυντικὲς θέσεις, τὸ 10% εἶναι υπάλληλοι, τὸ 6% ἐκπαιδευτικοὶ καὶ μόνο τὸ 3% ἐργάτες. Μεταξὺ τῶν ἐκτελεσμένων βρίσκονται δύο γυναῖκες. Τὸ 30% τῶν ἐκτελεσμένων εἶναι ἀπὸ 30 ἕως 40 ἐτῶν, τὸ 33% ἀπὸ 40 ἕως 50 ἐτῶν, τὸ 20% ἀπὸ 20 ἕως 30 ἐτῶν κ.λπ. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ χρόνο ἐκτέλεσης, τὸ 26% ἐκτελεῖται 70-80 ἡμέρες μετὰ τὴ

134. Κα. Γκε. Μπε., Διοίκηση περιοχῆς Κρασνοντάρ, ἀρ. 2/1382 4/ Νοεμβρίου/ 54.

135. «Gretseskoi Kontrrvoloutsioni Natsionalistitseski Pofstatsenski Ntiversio-Spionski i Terroristitseski Organizatsiin».

136. «Θύματα Καταδίωξης» (ρωσ.), ἐφημ. Πόντος, ἀρ. 2, Ἀνάπα Ἰούλιος 1992, σ. 7.

137. Γιὰ τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς δηλώνονται ὡς χῶροι προέλευσης ἡ Νεάπολη καὶ ἡ Θάσος ἀντίστοιχα.

σύλληψη, τὸ 23% 30-40 ἡμέρες, τὸ 13% 40-50 ἡμέρες, τὸ 12% 50-60 ἡμέρες. Ἔνας ἐκτελεῖται 16 ἡμέρες μετὰ τὴ σύλληψή του καὶ ὁ τελευταῖος ἔντεκα μῆνες μετὰ.

Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ποντίων ὀλοκληρώθηκαν μέσα στὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ὅταν ἑκατοντάδες χιλιάδες μεταφέρθηκαν στὶς ἄγονες στέπες τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Σιβηρίας¹³⁸. Ὁ Ρῶσος ἱστορικός Ν. Μπουκάϊ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐκτόπιση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐγινε μὲ ἀπόφαση τοῦ ἴδιου τοῦ Στάλιν, γιὰ νὰ ἐκτονῶσει τὴν ἐθνικιστικὴ ἔνταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ Βόρειο Καύκασο καὶ στὴν Κριμαία, ὅπως ἐπίσης καὶ νὰ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς συνοριακὲς περιοχὲς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν «μὴ ἐμπιστων» ἔθνοτῶν¹³⁹.

Ἐντὶ Ἐπιλόγου

Ἄπ' ὅλα τὰ παραπάνω ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ πορεία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ συνιστᾷ μιὰ σημαντικὴ καὶ τραγικὴ μαζί πτυχὴ τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἡ παραδοσιακὴ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος ἀφήνει ἐκπληκτο τὸ σημερινὸ ἐρευνητὴ. Γιατὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ ὀδηγεῖ στὴν ἀποκάλυψη ἑνὸς ἀπίστευτου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀκολουθώντας τὴ μοναχικὴ του πορεία δημούργησε δικό του πολιτισμὸ καὶ διαμόρφωσε πολιτικὲς μορφὲς παρέμβασης, ὄχι πάντα συμβατὲς μὲ τὶς ἀντίστοιχες κυρίαρχες στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνισμὸ.

Νέα δεδομένα ἔρχονται νὰ προστεθοῦν σ' αὐτὴν τὴν ἐνδιαφέρουσα παλιὰ ἱστορία. Παρατηροῦμε τὴν τελευταία περίοδο μιὰ ἔντονη κινητικότητα στὸ χῶρο τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, τὴν πρώην ΕΣΣΔ, ἀκόμα καὶ στὸ χῶρο τῶν ἐξιλαμισμένων τοῦ ἱστορικοῦ Πόντου. Οἱ «Ἑλλαδίτες» Πόντιοι διατυπώνουν πολιτικὲς προτάσεις¹⁴⁰, ἐνῶ ἕνα νέο προσφυγικὸ κύμα ἀπὸ

138. Οἱ πρώτες μαζικὲς μετατοπίσεις πληθυσμῶν γίνονται στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Οἱ Κορεάτες καὶ οἱ Κινέζοι τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς καὶ τῶν κεντρικῶν περιοχῶν τῆς Ρωσίας μεταφέρονται στὴ Κεντρικὴ Ἀσία μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶναι «πράκτορες τῶν Ἰαπώνων». Σὲ 200.000 ὑπολογίζονται οἱ Ἑλληνες Πόντιοι ποὺ μεταφέρθηκαν ἀνατολικά. (Β. Ἀργζίδης, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμός...*, σ. 248).

139. Εἰσήγηση τοῦ Ν. Μπουκάϊ στὸ Συνέδριο ποὺ ὀργάνωσε στὴ Μόσχα στὶς 22-23 Μαΐου 1990 ὁ «Πανσοβιετικὸς Σύνδεσμος Ἑλλήνων».

140. Πρὶν ἀπὸ ἕξι χρόνια ἕνας ποντιακὸς σύλλογος (ἡ «Ἀργώ» στὴν Καλλιθέα Ἀττικῆς) ποὺ συσπειρώνει τὰ πιὸ προωθημένα ἄτομα τῆς τρίτης γενιᾶς καὶ τῶν νέων Ποντίων «μεταναστῶν» ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ, ἔκρουε τὸν κῶδωνα τοῦ κινδύνου μὲ μιὰ ἀφίσα ποὺ εἶχε τὸ πικρὸ σύνθημα: «Πόντος. Γενοκτονία, Προσφυγιά, Ἀλλοτριώση!». Ἐξι χρόνια ἀργότερα οἱ τότε θεωρούμενες περιθωριακὲς ἀπόψεις τῆς «Ἀργῶς» γίνονται κυρίαρχες στὸ Γ' Παγκόσμιο Συνέδριο τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν Μάιο τοῦ 1992, ὅταν τὸ αἶτημα τῆς ἀναγνώρισης τῆς Γενοκτονίας ἀπὸ

τις χῶρες τῆς πρώην ΕΣΣΔ τροφοδοτεῖ τὸν παλιὸ ποντιακὸ πληθυσμὸ. Ἐπίσης στὸ χῶρο τῆς πρώην ΕΣΣΔ ἐμφανίζεται ἔντονη ὀργανωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐνεργοποίηση τῶν Ποντίων, ἐνῶ προτάσσεται τὸ αἴτημα τῆς ἀνασύστασης τῶν Αὐτόνομων Ἑλληνικῶν Περιοχῶν ποὺ ὑπῆρχαν μέχρι τὸ 1938¹⁴¹. Καὶ τέλος ἐμφανίζονται, γιὰ πρώτη φορά, ἔθνογενετικὲς διαδικασίες στοὺς ἐξισλαμισμένους ρωμέϊκους πληθυσμοὺς τοῦ τουρκοκρατούμενου Πόντου.

Ἔτσι αὐτὰ κάνουν τὸ παρακάτω ἐρώτημα ἀρκετὰ ἐπίκαιρο: Οἱ Πόντιοι ἀνήκουν μόνο στὴν ἱστορία ἢ τὸ μέλλον θὰ μᾶς χαρίσει τὸ φαινόμενο τῆς πολιτικῆς τους ἐπανεμφάνισης; Κανεὶς φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ δώσει ἀπὸ τώρα τὴν ἀπάντησή, οὔτε νὰ προβλέψει τὴν ἔκτασή ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει, σὲ μιὰ περίοδο ἀνάπτυξης τῶν ἐθνισμῶν, ἢ ἐπανάκαμψή τοῦ ποντιακοῦ ἐλληνισμοῦ στὸ προσκήνιο.

τοὺς Τούρκους γίνεται ὁμόφωνα δεκτό. Τὴν ἴδια περίοδο ἰδρύνονται πλῆθος νέων συλλόγων μὲ ἐντονότερους πολιτικοὺς στόχους, ἐνῶ οἱ προσπάθειες γιὰ κεντρικὴ ὀργανωτικὴ συγκρότηση ἐντείνονται. Οἱ τίτλοι τῶν τριῶν νεότερων ἐφημερίδων, τῶν ὁποίων ἡ ἔκδοσή ξεκίνησε στὴ Θεσσαλονικὴ μέσα στὸ '92 («Ἀδέσμευτος Πόντος», «Ἐλεύθερος Πόντος» καὶ «Ἑλληνικὸς Πόντος»), προβάλλουν ὡς στόχο τὴ διάλυση τῆς Τουρκίας καὶ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς βόρειας περιοχῆς τῆς. Ριζοσπαστικοποίηση παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλο τὸν ὑπόλοιπο ποντιακὸ τύπο. (Β. Ἀγτζίδη, «Γ' Παγκόσμιο Ποντιακὸ Συνέδριο. Ἡ πολιτικὴ ἀφύπνιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς», περ. *Ἑλλοπία*, τχ. 11, Καλοκαίρι 92).

141. «Ἀπόφαση», ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ 1^{ου} Πανερωσιακοῦ Ἰδρυτικοῦ Συνεδρίου Ἑλλήνων ΕΣΣΔ* (ρωσ.), Γελεντζίκ, 1991. Ὁ πρόεδρος τοῦ Κυβερνητικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ Ἰάκωβος Ματσουκάτοφ δήλωσε: «Ἐμεῖς πρόκειται νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὴ Βουλὴ τῆς Ρωσίας νὰ μᾶς ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα ἀναδημιουργίας τῆς «Ἑλληνικῆς Περιοχῆς» τοῦ Κρίμσκ. Παλιότερα ὁ Γιέλτσιν εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασης καὶ ἱστορικῆς δικαίωσης τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν ἀπορριφθεῖ τὸ αἴτημά μας, θὰ διακηρύξουμε παντοῦ ὅτι εἴμαστε «λαὸς ὑπὸ καταδίωξη», λαὸς δηλαδὴ ποὺ ὑποχρεώνεται σὲ προσφυγοποίηση. Θὰ ζητήσουμε τὴ μαζικὴ μεταφορά μας στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐπιβλεψή τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν. Γιατὶ ἢ μὴ ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματός νὰ ἔχουμε δικιὰ μας περιοχὴ ὁδηγεῖ τὸ ἔθνος μας στὴν πλήρη ἀφομοίωση καὶ αὐτὸ εἶναι ὀμὴ βία.»